

A HELYTÁLLÁS KORA

1931-1937.

A válság évei.

A harmadik politikai és éles demarkacionális vonallal megkülönböztethető kisebbségi korszak — amely éppen úgy, mint az előző korszakok, nem esnek pontosan egybe a szellemi mozgalmak korszakával, mert ezek vagy előre érzik meg a mozgást, vagy csak utólagosan simulnak a változásokhoz — a bankröntől kezdődik és tart egészen a Tatarescu-kormány bukásáig. A liberálisok pár évvel ezelőtt kiüldözték a királyt az országból és a száműzöttet most Maniu Gyula szökteti haza. A regentura romjain a restauráció bekövetkezik és azt a hitet ébreszti fel, hogy a lappangó alkotmányválság tisztázásával a belpolitikai élet is megszilárdul, a párterőknek újból való egyesítése megoldja a gazdasági nehézségeket is. Mintha a román válság csak alkotmánypolitikai és csak gazdaságtechnikai lett volna... *A válság kezdet-kezdetétől fogva erkölcsi válság;* ez szült, fokozott, öregbített minden belső bonyodalmat és ez viszi majd az országot is külpolitikai katasztrófák felé.

Felelőtlenség, korrupció, önző anyagi érdekek hajhászása mindenütt. A züllöttség felülről kezdődik és elhatol az utolsó nadrágos emberig, akit a lomha és tehetetlen bürokrácia foglalkoztat. A fanariota bűnök gyűjtőmedencéje a napipolitika. A történeti pártokat nem a nézetek különbözősége, a versengő kedv, hogy ki tud jobban dolgozni az ország érdekében, választja el egymástól, hanem a húsfazék illata, a tantiém, az alkalmi könnyű kereset egyesíti. Maniu Gyula személye talán kivétel, — egyesek mindig akadnak, akik Cincinnatus vagy Cato erényeivel ékeskednek, — de maga a pártszellem sehol sem emelkedett, a kisebbségekkel szemben türelmetlen, a szociális problémák megoldása irányában nem mutat megértést. Ameddig Románia Kánaán földje volt, nem kellett törődnie a holnappal. Szabadon pazarolhatták, tékozolhatták a nemzeti vagyont, mert elpusztíthatatlannak látszott. Rendben volt minden: látszólagos jólét, egy óriási mértékben kibontakozó főváros konturjai, a vegetatív élet olcsósága és kedélyessége tarták el az ország réseit és repedéseit. De amikor kezdett vége-

szakadni az európai hét kövér esztendőnek és a földrésznek lakolnia kellett mesterségesen meghuzott vámhatáraiért, termésének tervszerűtlenségéért, egészségtelen deviza-politikájáért, pénzbáróinak cinizmusáért, a szociális és népi igények jogsultságának a letagadásáért, amikor a világháborús győzelmi mámor után nyilvánvaló lett, hogy nem állították helyre az európai egyensúlyt, sőt még jobban összezavarták, Romániában a világgazdasági földrengés hatalmas méreteken érezte a hatását, annál inkább, mert az új Romániának nem voltak szilárd falai, pince nélkül, rabitz-habarcson állott az egész épület. Mesterségesen felduzzasztott tisztviselői osztály, amely, valahányszor új párt került uralomra, a frissiben hivatalba pottyantak ezreinek sleppjével nőtt tovább betegesen, az egyetemeken gyorstalpalással gyártott félművelt diplomások tízezrei, akiket nem lehetett elhelyezni, a megvesztegethető pretoriánusok hada, egy gyökerében megmérgezett ifjúság, amelynek felelőtlen harci kedélyét szította a pártpolitika, az uralkodó személyét körülvevő kamarilla zsarnokoskodása, a léha felszínes vezetőréteg, ki nem művelt és a gazdasági válság következtében még inkább lecsuszott paraszti tömegek, ezekből állott a román társadalom és ennek egy egészen más világból vett magatartásával szemben tehetetlenül állott a mi magyarságunk.

Ha Károly király nagy uralkodó lett volna és megtestesítette volna az ország kormányzásához szükséges erkölcsi idealizmus erényeit, úgy talán tapsolni lehetett volna ama törekvéséhez, hogy megtöri a politikai pártokat, atomizálja és részekre bontja. Ehhez azonban erkölcsös uralkodói eltökéltségen kívül szükséges lett volna a kül- és bel-politikai tisztánlátás és nem lett volna szabad ellenségként kezelni azt a pár államférfiut, aki megérezte és a falra festette a vészterhes idők közelgő jeleit. Egyelőre az történt, hogy a régi liberális pártból háromnegy liberális párt is lett, a nemzeti parasztpárt csoportokra oszlott és az egykori eszmei fegyvertársak most egymás ellen küzdöttek. A sűrű kormányváltások is mutatták, hogy az, iránytű nem tud megnyugodni. Iorga, Maniu, Vajda majd Tatarescu a kormány-elnökök e korszakban, de tartósabban csak Tatarescu kormányoz, mert a liberális pártból egyedül ő az, aki szolgálatkészen átengedi az országvezetést a kamarillának és a nevével fedezi az egyre erkölcsstelenebbé váló rendszert. Az 1937. évi általános választásokon Tatarescu már nem tudja megszerezni a többséghez szükséges 40 százalékos prémiumot, Károly király félreteszi és a kormányzat élére Goga kerül, aki mint a szélső nacionalisták embere, pánikkal kormányoz és gazdasági tébolyt idéz elő, amelyből maga a király is csak úgy menekülhet, hogy elkergeti az összes pártokat, most már formailag is, alkotmányreformot visz keresztül. És megszületik a román diktatura, a parancsuralmi rendszer minden elfogad-

ható és eredménnyel kecsegtető intézkedései nélkül.

A válság tehát a gazdasági élet hirtelen leromlásával kezdődik, a kisebbségi tőke elporlódásával, a bankokban elhelyezett magyar közösségi vagyonok pusztulásával. Jött a konverzió, ez a kétélű fegyver, amely egy helyen javított, más helyen pedig pusztított. Az így keletkezett zürzavarban a legkülömbözőbb gazdasági remediumok sem tudták megmenteni az országot. Még egyszer fel kell idézni a válságban elharapodzó, a robbanásig feszített nacionalizmust, amely már nem elégedett meg az egyes pártoknak a kisebbségi üldözésben egymást túlcitálni akaró jelszavaival, Vajda numerus valachikusával és éppen úgy fenyegette a dinasztíát, mint a törzsi románság dicsőséget élvező szenvedőlegeseit. A Duca-gyilkosság fényénél jött rá az ország, hogy az anarchia felé rohan. A sajtónak nem lévén más témája, — vagy még inkább: el akart bujni a valóság elől, — a magyar revízió állítólagos praktikáival rémítgette az olvasókat és antirevizionista mozgalmakban élte ki magát, amely mozgalmak, miután nem sebezheték meg a magyar anyaországot, teljes dühükkel a nyomorult erdélyi magyar kisebbségre zúdultak. Lépésről-lépésre csusztunk bele az iszapba. Fejünk felett e korszak második részében most már külpolitikai felhők is tornyosultak. Magyarország kapcsolatai a nemzeti szociálista Németországgal és Olaszországgal egyre bensőségeesebbeké váltak. Titulescu külpolitikai tájékozódása megbukott, Romániának valahol másutt kellett elkezdni a külpolitikát, de senki sem volt tisztában, hogy hol. A román törzsi nép, amelynek más időben reális politikai érzéke van, addig, amíg alóla is ki nem huzzák a gyékényt, naivul derülátó: a király erős, a király eszes, bizzuk csak reá, ő sehol sem fog elhibázni. A király restaurációja óta az ország folytonosan ünnepele, Románia népeinek atyja viszonzásul minden félévben új egyenruhával lepte meg a hadsereget és az egyre inkább irányított sajtó olyan légkört teremtett, amelyben a született román csak alig érezte hazája földtani rengéseit.

1931—1937 között minden esztendő más- és másféle izgalommal traktált bennünket. A kezdő évek viszonylagosan nyugodt kormányzása után szüntelen rögtönzések, amelyeknél a régi politikai nemzedék tehetetlen volt, az új román politikai nemzedék pedig még nem volt kéznél. Hogyan reagált a kisebbségi élet arra a politikai zürzavarra, amelyet ő érzett a legjobban? A *Magyar Párt egységes volt*, — most már igazán az, további fennállása alatt sem kellett számolnia ellenzéki megmozdulással, — de nem eléggé tevőleges. Miután a legtöbb magyar tudatára ébredt, hogy a Magyar Párt helyén más kisebbségi párt sem tudott volna több eredményt elérni, lehült a régi babona, hogy ha simulékonyabb és lojálisabb a magyarság képviselője, akkor a magyarság helyzete is intéz-

ményesen megjavul. Bizonyos fanatizmussal vettük tudomásul helyzetünk végzetszerűségét és ki-ki az önerejéből igyekezett megbirkózni a bajokkal. Aki tehetett, repatriált. Makkai püspök lemondott állásáról és elment Debrecenbe egyetemi tanárnak.* Magyarországon írta meg híres cikkét, amely odakövetkeztet, hogy kisebbségben nem lehet emberi életet élni, a kisebbségi élet: abszurdum. Erre itt sokan felhorkantak: Mak-

* MAKKAI Sándor mindvégig, amíg Erdélyben volt, értelmiségünk egyik fő eszmehordozója. Szellemi hatása még 1940-ben is hat. Albrecht Dezső írja a Hitelben (1936. első szám): ha bennünk és az utánunk jövőekben, adná Isten, végre egybeolvadna a „mély magyarság az erős szociális felelősségérzettel és európai látókörrrel“, azt az előttünk járó Reményik Sándor, Kós Károly, Makkai Sándor, Bethlen György és mások munkássága és személyes ráhatása nélkül nehezen tudtuk volna elérni. **Reményiktől a helytállás parancsát kaptuk, Kós Károly tanított meg szeretni és legszebbnek látni Erdélyt, Makkai Sándor mutatta meg legmélyebben valónkat, tőle kaptuk hivatástudatunkat, Bethlen Györgyben pedig az önzetlen puritán közéleti vezért tanultuk meg tisztelni.** Makkai Sándornak különösképpen „Magunk revíziója“ című könyve bizonyult a nemzeti önismeret kitűnő rávezetőjének. Rendszerező logikus munka, helytálló történelmi ártértekelés, az erdélyi közösségi feladatok pontos megjelölése, felismerése a változás kényszerű parancsainak és ezekből következőleg kísérlet az új társadalmi szervezkedésre és a **kisebbségi** öntudat kitenyésztesére. Kátéja az új magatartásnak. De originálisnak az elismerésnek akkora áradatával, mint ahogyan majd a Hitel-csoport fiataljai teszik, nem mondható, mert a szellemi tennivalók világos megfogalmazásával a kortársi publicisztika is éppen eléggé tisztában volt, legfeljebb a **könyv** hiányzott, amely mindezt összegyűjti és a tekintély, a püspöki palást. Ezért nem kell csodálkoznunk azon a „nagy szélsenden“, amely a könyv megjelenését 1931-ben követte. Mi a magyarázata, hogy a negyvenes generáció Makkai könyvéből oly sokat olvas ki, ugyanakkor például csak egy lapszéli jegyzetsort szán Spectator „lelkes, minduntalan visszatérő próbálkozásainak?“ Ezt nem tudjuk másképpen megmagyarázni, csak azzal, hogy Makkai tíz évvel később jobboldalibbnak látszik, antiliberalisabbnak, mint a helikoni nagykorokban, amikor ő volt a legnemesebb értelemben vett erdélyi szabadelvűség szószólója. Én azt hiszem, Makkai később sem igen változott, csak az ifjúság aggatja rá kőöntyűit azokra, akiket szeret. Így volt a Hitel-csoport Szekfű Gyulával is. Büszkén vallja 1940-ben, szemben az előző nemzedék felfogásával, hogy „megtanultuk Szekfű Gyula szemével nézni a világot“, megfelelkezve azonban arról, hogy a Három nemzedék szerzője történelmi elmékedéseiből a jelen számára nem azokat a következtetéseket vonja le, amit túllelkes erdélyi tanítványai. Visszatérve Makkaihoz, Erdélyben eltöltött püspöki és „helikoni“ éveinek termékenysége valóban igen nagy érték volt, nemzetnevelői hatását, ha mindjárt kevesen is honorálták, méltatni kell. Fájdalmas éppen a Makkai szempontjából, hogy nemzetnevelői munkássága igen széles körökben visszhangra nem talált, sőt tartózkodás kísérte igen értékes egyházi reformkísérleteit. Sokan helytelenítették, hogy **több** mint püspök, amit úgy is lehet értelmezni, hogy **kevesebb**. A látszólagos ellenmondások ellenére sem, amelyek akkor is környékezték, amikor letéve — rejtélyes és erdélyi közvéleményünk előtt még ma sem tisztázott körülmények között — püspöki rangját és Debrecenbe költözött, vitatható Makkai Sándor szellemi értéke, amely messze följe ragyogott középszerűbb, de éppen ezért inkább érvényesülni tudó irodalmi, esetleg egyházi értékeknek.

kai Sándor „elírta magát“, könnyű neki, ő már odakünt van, különben nem adna ilyen tanácsot. Bennünket azonban csak megtorpanított amúgy is lankadó erőfeszítésünkben az effajta tagadás, nekünk itt élni kell és hittel harcolni jogainkért. De a helyzet olyan volt, hogy aki józanul gondolkodott, legfeljebb annyit jegyzett meg magában: nem volt diplomatikus e fájdalmas felismerésnek éppen az erdélyi magyarság felé hangot adni. A sajtóvita semmi körülmények között sem ártott meg. Legfeljebb az a szépséghibája volt, hogy aki Makkait leghevesebben támadta, Szász Endre, a Keleti Ujság felelős szerkesztője, noha kollektív követelményként állította fel, hogy ha török-szakad, itt kell maradni, maga sem bírta el a kisebbségi sors lehetetlenségét és később elköltözött Budapestre. E korszakban költözött át Magyarországra Szász Endrét megelőzőleg a kisebbségi politikának sokáig egyik élharcosa, Zágoni István, — megint olyan okból, amelyet csak a lelkiekkel lehet megmagyarázni, — azután egy szép napon búcsút mondott egy másik élharcosunk, Sulyok István is, aki szerkesztő korában szintén váltig variálta az „ittmaradni“ elvet. Aki csak tehette, távozott.

Aléltság, politikai közömbösség, nagyfokú dezilluzionizmus jellemezték a magyar kisebbségi életet, amely csak akkor tűzelt fel, amikor két választáson be kellett hozni — mindig csak töredékesen és szüntelenül kínos vesszőfutások után — a magyarság politikai jelöltjeit. De a parlamentben sok szót nem lehetett emelni sérelmeink mellett, a felszólalót azonnal tessékelték Budapestre. A külföldön sem. A kisebbségek évi nemzetközi konferenciáján új elv nyomult az előtérbe, amely lehangolta a demokrácia megszállottjait. A Népszövetség zene-kari együttese is felbomlóban volt. 1933 óta Közép-Európa akarva, nem akarva a nagynémet elgondolás és újrarendezés jegyében feszült.

A kisebbségi politikai élet szenvedőlegességéhez hozzá tartozott az is, hogy *a régi nemzedék már-már kifáradt, az új nemzedék pedig még nem volt látható sehol.*

Mégis annyi kedvezőtlen előjel ellenére is, a Magyar Párt tisztességesen helyállott magáért.* Egymagában, erőforrásai-

* Mindinkább bebizonyosodik, hogy BETHLEN György személyében az Erdélyi Magyar Párt élére rendkívül komoly és felelősségét teljes mértékben átérző férfiú került. Bethlen György 1913 óta visz szerepet a közéletben, amikor Kolozsvár törvényhatósági bizottságába választották. A Magyar Pártnak 1924 óta alelnöke, 1926 óta pedig elnöke. Tizenhat éven keresztül nemcsak kifelé, de befelé is komoly támadásokkal kellett megküzdenie. A megbízatás, amelyet vállalt, hálátlan volt, mert az embereknek csak látható, lármás sikerek iránt van érzéke, a Magyar Párt pedig az elvi nagy kérdésekben soha meg nem alkuvó magatartása miatt erre nem számíthatott. Bethlen Györgynek mindenesetre módjában lett volna pártjának vezérkarát és saját személyét is „népszerűsíteni“.

tól megfosztottan elért annyit, hogy az elégedetlen elemeket visszatartotta a kilengéstől, nem engedte megfertőzni a magyarság hagyományos gondolkodásmódját, lefékezte a felelőtlen rendbontó kísérleteket, körültekintően folytatta a maga kleinarbeit-ját, elvégzett egy roppant és lármanélküli munkát zajtalanul és csendben. Az érdem legelsősorban a Bethlen Györgyé.

Az erdélyi magyarság politikai küzdelmének részletes ismertetése, még kevésbé a bírálata, nem tartozik e műnek a keretei közé. Ami bennünket érdekel, *a kisebbségi kollektivum eszmekörének kialakulása és változásai szellemi téren*, ott, ahol a szellem tevékenysége elválaszthatatlan a politikától, vagy ahol a politikát áthatja és megújítja az egész népegyesre kiható eszme. Ilyen eszme volt e korszakban az, hogy a politikai harcot csak *gazdasági* téren lehet megvívni zavartalanul. Ezért vált szükségessé az Erdélyi Gazdasági Egyesületnek a reorganizálása, munkakörének kiszélesítése és ennek az intézménynek a népi küzdelem legelső vonalába tétele. Egy másik figyelemreméltó jelenség, hogy a szellem útja lassanként elválik a politika

De Bethlen György semmit sem vetett meg úgy, mint a személyi kultuszt, az olcsó tömjénezést, parányi eredményeknek felfújását, részlet-sikereknek hangos dobraverését. Szinte nyugtalanító szerénységbe visszahúzódva, a kívülről szemlélő felületes benyomásokat szerzett róla, úgy tűnt fel, mint aki nem eléggé „erélyes“, hol pedig úgy, mint akinek elvei a politikában nem elég hajlékonyak és rugalmasak“. Egyik feltevés sem felel meg a valóságnak. Bethlen György legfeljebb intranzigens volt, makacs, de magatartásában sok erő rejtett és elveinek vaskövetkezetesége a helyes útírányt igazolta. 22 esztendő távlatából nézve, vajjon kellett volna alkalmasabb vezéregyéniség nemcsak eredményeket elérni Bukarest felé, de a pártot is jobban összetartani? Ki testesítette meg a munkaszeretetet, az erkölcsi emelkedettségét, a tökéletes pártatlanságot és a kisebbségi álláspont tisztességét jobban? Persze hogy voltak a kisebbségi pártmozgalomnak taktikai tévedései és szervezési hibái. Valószínű, hogy Bethlen György is tisztában volt az ezeket korholó bírálatokban megnyilatkozó igazság értékével? Nem egyszer találtuk őt tépelődve, hánykolódva, dilemmák között, saját pártjának foglyaként, megviselt idegekkel. Könnyen gyanakodhatóvá vált az, akinek oly sok oka volt gyanakodni, pesszimistává, akinek pesszimizmusát a munka helyén megszerzett tapasztalatok meggyökeresítették. Egy kisebbségi népnek szorongatott elhelyezkedése a jogi álláspont elismerésére sohasem hajlandó és elvakult többségi nép keretében a dolgok természeténél fogva nem is tehetette lehetővé, hogy Bethlen György minden egyes lépését megmagyarázza a nyilvánosság előtt és megindokolja elhatározásainak lelki háterét. Mindezt legfeljebb sejteni lehetett. Ha fontos egyáltalában rágódni e kérdés felett — hiszen a kisebbségi politikának minden cselekménye a nap követelményeihez igazodott és most már szerencsére túl vagyunk úgy az egyikén, mint a másikon, minden kisebbség-politikai íge lomtárba került felszabadulásunk sorsdöntő tényével — úgy talán megállapíthatjuk, hogy a pártszervezkedés hiányosságaiért nem lehet Bethlen Györgyöt felelőssé tenni és egyes hiányzó erényeiért nem lehet elhomályosítani azt a tündöklő erényt, amelynek Bethlen képviselője volt: az erkölcsi tudatot és a jellemzilárdságot.

útjaitól. A szellemiségek most már nem viaskodnak a párttal, nem követnek el határsértéseket, nem akarják megjavítani olyan eszközökkel, amelyek nincsenek módjukban, nem folytatnak személyes párbajokat, a napipolitika is hagyja, hogy az irodalom boldoguljon hite és meggyőződése szerint. Az elvi harc kölcsönös leszerelésének egyik magyarázata, hogy a Helikon Magyarországon döntő sikerrel vívta meg küzdelmeit. Mulatságos is lett volna, hogy azokat az erdélyi írókat, akiket odaát ünnepelnek, idehaza, mint kártékony elemet ostromozzának. Másik magyarázata, hogy *a szoros együttélés évei alatt a kisebbségi világ szereplői közel kerültek egymáshoz*, megismerték egymást, a közösség nagy tömegeinek ellenőrzése alá kerültek, most már egy nemzedéknyi élet munkájával fedezték tetteiket és így természetesen le kellett hullaniuk róluk azoknak a vádaknak és invektíváknak, amelyek egy meddő csatározás közepette tapadtak hozzájuk.

Az erdélyi magyar író azonban e korszakban sem mondott le a társadalompolitikai tevékenységről. Különösen az újabb írói nemzedék hangoztatta, hogy nem elég *csak* írni, ezen felül különleges építőmunkát is folytatni kell. Ezek az új irányban való tapogatózások, ifjú energiáktól duzzadó kísérletezések, most más színezetűvé teszik az erdélyi irodalmi életet, mint volt az előző korszakokban.

A nemzedéki probléma.

Az idő lassanként elmulott felettünk, de mi nem sokat törődünk, hogy követ-e bennünket az utánpótlás. Mi még a helyünkön voltunk. Nekünk még van egy és más tennivalók, amit mi kezdünk el és csak mi végezhetünk el, mi, akik láttuk az összeomlást, a fogyó hold és a növekvő nap számunkra háborzongató kozmikus játékát.

A gyermekek felnőttek és helyüket kérték a társadalomban.

De az erdélyi magyarság sehogysem tudta elhelyezni a fiatal értelmiséget. Pedig ez nem is volt olyan nagy számú. A kolozsvári román egyetemen az első tíz esztendőben alig pár száz magyar diák tanult. De 1928—1935 között megsaporodott a számuk és beleértve a bukaresti és a jassi román egyetemeket, már vagy ezren lehettek.

A magyar egyetemi ifjak felekezeti egyesületekbe tömörültek, ápolták a testületi szellemet, néha a nagy nyilvánosság előtt is hangot adtak létezésükről, de egyébként szürke, kiégett ifjúság volt. *Jancsó* Elemér („Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésének tükrében“ című könyvében) korszakokra beosztva szemléli az erdélyi ifjúság szellemi magatartását. Megállapítja, hogy amíg az első években az ifjúság a magyar és a világirodalom minden kérdése iránt részint divatból, részint

megismerési vágyból őszintén érdeklődött, a másik korszakban, amely körülbelül 1930-ig tart, érdeklődése minimális, mintha már a könyvek egyáltalában nem elégítenék ki őket. A harmadik korszak 1930-tól kezdődik és mintha ez a korszak az újjáébredés és az öntudatoság korszaka volna. E korszak erdélyi ifjúsága vállalja az ítélet nehézségeit, magyar és erdélyi írók egyforma szeretettel olvas, esztétikai és kritikai érzéke elődeinél fejlettebb, tudása, előképzettsége többirányú.

Miközben mi, „frontnemzedék“, a kisebbségi élet előterében küzdöttünk, a ránk következő nemzedék még az iskolatermek padsoraiban szorongott. Az ifjak tanáraikon keresztül kapcsolatot találtak az erdélyi szellemi élettel is és miként a mi időnkben, úgy most is, az ifjú irodalmárok első zsenjei az önképzőkörükben láttak napvilágot. Az erdélyi írók figyelemmel kísérték az ifjúságot. A Helikon ifjúsági pályázatokat írt ki a középiskolákban. A magyar irodalom iránti érdeklődés a középiskolákban nagyobb volt, mint az egyetemen, érthető is, mert a magyar anyanyelvű felekezeti iskolák a hagyományos közösséget ápolták, de a román egyetemekre elszéledt ifjúság a különböző fakultásokon különböző célokat tűzött maga elé és a szellemiség kérdése már csak a tanárjelölteket érdekelte. Más volt a szellem a teológiai fakultásokon, ahol tanár és tanítvány között a lelkiáramlás nem szakadt meg. *Nem véletlen, hogy az irodalomban az utánpótlást inkább a teológiákról kaptuk meg, mint az egyetemekről.* Aminthogy nem véletlen az sem, hogy például a *Tizenegyek* ifjú írói csoport is, ahová Kemény János is tartozott, már a gimnázium felső osztályaiban kész volt.

Az erdélyi magyar ifjú kikerülve az életbe, magyarságának tudatosításában nem nyert, hanem veszített. Az a szomorú adottság, hogy az erdélyi magyarságnak nem volt módjában maradék nélkül kiélni nemzeti létét, még azoknál az ifjakkal is megbosszulta magát, akik történetesen felekezeti iskolákban tanultak. Külön egyéni szívósságra volt szükség, hogy az ambiciózus fiatalember kifogástalanul tudja a magyar nyelvet. Magyarul tudni, a magyar műveltség birtokában lenni távolról sem volt magátólértetődő természetesség. Volt alkalmunk szerkesztőségekben nem egy főiskolással találkozni, akik az ujságírói pályán volöntörösködtek. Nem az lepett meg bennünket, hogy e pályán sürgölődve is mennyire közömbösek a világirodalom termékeivel szemben, de hogy közírók akarnak lenni és nem ismerik a magyar helyesírás elemi szabályait. Nagy hézagokat láttunk még azoknak a fiatalembereknek a műveltségében is, akik egyenesen írói babérokra pályáztak. A század elejéig úgy, ahogy, ismerték a magyar irodalom történetét, — mert a középiskoláikban tanították, — a napilapokból és a kortársi könyvpiacról ismerték a jelenlegi magyar irodalmat is, de például a világháború előtti irodalom, a „Nyugat“ és a „Hét“ irodalma,

Ambrus Zoltán, Krúdy Gyula, Petelei István, Tolnai Lajos, Thury Zoltán, Cholnoky Viktor, Színi Gyula, Bródy Sándor, stb. nevei teljesen kiestek a tudatukból. Szóval sejtelmük sem volt, hogy minő gyökerekből táplálkozott az új modern magyar irodalom és hogy szellemileg mit végzett a milléneumi korszaknak és az ezt követő korszaknak a nemzedéke.

A harmincas évek korszakában is az erdélyi magyar főiskolásokra, sőt középiskolásokra, az élő írók közül Szabó Dezső hatott a legészrevehetőbben. Szabó Dezső impulzív egyénisége és nemzeti radikálizmusa tenyésztette ki az anyaországi új ifjúságot, ösztönözte a szlovenszkói ifjúsági kibontakozásokat és egy időszakban reá hatott az erdélyi ifjúság ideológiai kibontakozására is. De Szabó Dezső kapcsolata Erdéllyel gyakran kínos félreértésekre adott alkalmat. Szabó Dezső az erdélyi írókat lenézte, úgyszólván senkit sem ismert el. Tamási Áront súlyosan megbántotta, az erdélyi székely népi irodalmat szabódezsői epigonizmusnak nevezte. Mint kolozsvári református kollégiumbeli öreg deák ellátogatott városunkba, de úgy primadonnáskodott, hogy még saját hivei között is rossz emléket hagyott maga után. Csökkentette népszerűségét az a kétségbeesett lépése is, hogy máról-holnapra megváltoztatta nevét, román néven akart írni, Bukarestbe akart költözködni a románok nagy örömeire, akik sietve fordították le egyik regényét, a magyar értelmiség lelki konsternációját előhíva, amely tanácstalanul állott: coriolánusi lépésről van-e szó, vagy csak komolytalan fenyegetőzésről?

Az első komolyabb ifjúsági mozgalommal 1930. év elején találkozunk. Két fiatalember, *Jancsó Béla* főiskolái hallgató és *László Dezső* református teológus, a romániai magyar főiskolások számára folyóiratot szerkesztenek, az „*Erdélyi Fiatalok*“-at. E folyóirat, mint szellemi termék, alig nőtte túl a szokványos ifjúsági lapok színvonalát. De háttérben „mozgalom” állott, amely már gócosított, eszméket érlelt, egy új nemzedék gondolkozásmódját tükröztette, önállóság felé tartott és tudatosan meghuzta a határvonalat a régi és az új nemzedék között. Eszméi, amelyeket megpendített, nem a kortársi irodalomnak eddigi irányban való fejlesztését célozták, *társadalomtudatosítás* lebegett a szemünk előtt. E csoporthoz tartoztak az említettekén kívül dr. Jancsó Elemér, Mikó Imre, László József, Péterffy Jenő, Dsida Jenő, Baumgarten László, Debreceni László, Demeter Béla és Demeter János, Balázs Ferenc. *Akkor* ez a társaság még homogén volt, a külön világszemléleti árnyalat akárcsak a Helikonnál, náluk sem játszott nagy szerepet, spectrum színeinek összegezésére és nem a kiélésére törekedtek. Pár év múlva e csoport tagjainak egy része a szélső bal irányában haladt, egy másik része 1933 után makacs jobboldalivá vált és rokonszenvezett a magát népiesen „kékgyomrosoknak” ne-

vezett mozgalommal, amelyet a fasizmus és hitlerizmus gondolatainak erdélyi magyar viszonyokra való átültetési vágya jellemzett. E mozgalom erőviszonyai még virágzásuk korszakában sem voltak ismertek, mert sejrendszerben szervezkedett. Az ifjúsági gironde gondolatát ébren a két szerkesztő, Jancsó Béla és László Dezső tartották.

Az „Erdélyi Fiatalok“ mozgalomban a liberalizmus eszmeköre nagyobb szerepet játszott, mint a konzervativizmus. Legalább is ez kezdetben így volt. De az ifjúsági csoport a kívülről jövő támadásokat nem volt képes akkora lendülettel kivédeni, mint a Helikon, gondolom azért, mert a támadásokkal szembe nem helyezett megtámadhatatlan értékű pozitív munkát. A támadások egy része felekezeti jellegű volt. A katolikusok nem nézték jó szemmel, hogy a lap hangadó elemei protestánsok, a protestánsoknak viszont állandóan engedniök kellett vallásos életszemléletük túlságos hangoztatásából, csak azért, hogy a katolikusok ne érezzék magukat megsértve. Világnézeti téren is egyre inkább kiütköztek az ellentétek, úgy, hogy 1933-ban az „Erdélyi Fiatalok“ kettészakadt és két főmunkatársat kizártak a lap kötelékéből.

Mindez csak a forma, a lényeg az, hogy ennek az új ifjúságnak világképe radikális volt, magátólértetődően nem októberi értelemben. A magyar szellemi életből Szabó Dezsőn kívül Szekfü Gyula antiliberális eszmeköre sugárzott át. Mozgalmi alapon hatottak az anyaországból a *Bartha* Miklós társaság, némiképpen a szlovenszkói Sarló, majd később igen erősen a *Márciusi front*.

Román vonatkozásban *Gusti* professzor falukutató módszerei hatottak ösztönszerűleg arra az ifjúsági mozgalomra, amely szépírói tevékenység helyett szociográfiai kutatásoknak adta meg az elsőbbséget. Az „Erdélyi Fiatalok“ mögé csoportosult intellektuelek nem voltak románellenesek, de ha érintkezést is kerestek a románság radikális nemzeti elemeivel, bizonyos mértékig mértéktartóak maradtak. Nyilvánvaló, hogy összetételében más volt, mint a szlovenszkói Sarló, amely nem volt képes ellenállni Benes demokráciája vonzási köreinek. Egy kicsit más volt, mint az anyaországi ifjúsági mozgalom is. Néhányunknak alkalma volt a különböző ifjúsági mozgalmakat saját terepükön is megismerni. Tamási Áronnal, aki már a harmincas évek elején erősen bekapcsolódott az erdélyi ifjúsági mozgalmakba, Szegeden is megfordultunk, ahol előadást tartottunk a Bethlen Gábor körben tömörült egyetemi ifjúság számára és a szegedi Művészeti Kollégium tagjaival történt véget nem érő eszmecserék után győződhattünk meg, hogy a mi ifjúságunk világa más és működésének, célkitűzéseinek feltételei is mások, de azért kiegészítik egymást. Ugyanaz volt a benyomásunk, amikor egy írói körút során Prágában és Felső-Ma-

gyarország egyes városaiban megismerkedhettünk a sokrétű csehországi magyar ifjúság gondolkodásával. De legfőképpen a román ifjúság gondolkodását ismertük, amely teljesen átadta magát egy antihumanisztikus, bizánci terror-szemléletnek.

Az „Erdélyi Fiatalok“ mozgalmának látható kettétörése után két teljes évig alszik minden ifjúsági mozgalom. E tekintetben szerepe volt annak a körülménynek is, hogy az „Erdélyi Fiatalok“ vezetői már kinőttek az egyetemi ifjak soraiból és mint végzett emberek, önálló kenyérkereseti pályára szorultak. Hivatásuk más területre szólította. De 1935-ben egy új ifjúsági folyóirat születik meg: a *Hitel*. Makkai László, Venczel József, Kéki Béla, Nagy Géza, Nagy Ödön, Juhász István szerkesztették. A folyóirat az ifjúsági kibontakozás döntőévében, 1936-ban nőtte ki magát, amikor a szerkesztést Albrecht Dezső, Venczel József, Vita Sándor és Kéki Béla vették át. Mindvégig kéthavonta jelent meg, tartalmas tanulmányokat közölt és már visszatükröztette az új európai jobboldaliság mozgalmait. A Hitel-csoport, amelynek igazi tevékenysége nem a folyóiratban jelentkezett, hanem a társadalmi élet tervszerű megmunkálásában, már nem hitt a demokrácia csalhatatlanságában, nem hitt az erdélyi szellem immanens voltában sem,*

* Valóban úgyis van az új nemzedék a transzilvánizmust már igyekszik megkopasztani minden belső tartalmától, nem ért rajta sem szellemi különválást, sem tájszemléletet, szűkebb honi kultúrát, avagy szabadelvűséget, vagy európaiasságot — magatartásnak nevezi ugyan, de alapjában véve csak egy fogantyú, amelyet meg kell ragadni akkor, ha argumentálni lehet vele és el kell dobni akkor, amikor erre nincs szükség. A tények ilyen interpretálása mellett megérthető, hogyha az ifjú nemzedék tagadja az örök és immanens erdélyi szellemet, hanem csak az alkalmi és minden korszakban változó „erdélyi“ szellemiség létjogosultságát ismeri el. 1936-tól kezdődőleg NÉMETH László gondolkörének befolyása kiszorítja az ifjúság értelmi ösztönzői közül Szabó Dezsőt és már csak töredékesen vállalja, ha ezt nem is vallja be, Szekfű Gyula és Makkai Sándor nemzet tudatosító eszmerendszerét. Évjaratban is Németh László közelebb esett ifjúságunkhoz, mint az említettek. Németh László erdélyi útjának tanulságai igazolni látszottak azt a nemzedéki felfogást, hogy beteljesedett a változás törvénye. Egyszerre megszorodnak azoknak a számai, akik a „transzilván“ nemzedék eddigi politikai, gazdasági és közművelődési munkálatait elégtelennek tekintették. Németh László felvetette erdélyi tapasztalatai után a kérdést, hogy „a magas nyomás alatt nem válhat-e gyémánt a szénből?“ Mintha eddig is nem-e vegyi átalakulás lassú folyamata ment volna végbe. De Venczel József és társai sietve adnak igazat Németh Lászlónak és a változáshoz alkalmazkodó teljes és eredeti új magatartást kívánnak. „A régi konzervatívok és szabadelvűek lejárták magukat, éppen úgy, mint a történelmi materialisták és az egyetemes kereszténység leginkább kínálkozó parancsai is a mi életünkben legfeljebb pusztá figyelmeztető kőtáblák“ — fejtegeti Venczel József, a *Hitel* első számában (1936). A vitatott közszellem megújításához gyökerekig lehető társadalmi revíziót kíván s a politikus, az író és tudós hármas személyiségének összemunkálásában látja beteljesíthetőnek az új feladatkört. A **politikus** az erdélyi magyar hivatástudatot hozza felszínre, a **tudós** az erdélyi magyar társadalom-szemlélet revízióját készíti elő, az

mint ahogyan mi hittük és még Jancsó Béláék is hitték, túl volt már Szabó Dezső, Szekfű Gyula elvein is, szemléletének gózába bevitte a faji gondolatot, a kollektivitás új megfogalmazásával kísérletezett, mindezt kitaró tervszerűséggel, mint aki sejtí a jövót és a felszabadult Erdélyt ellenállás nélkül kívánja beilleszteni az új európai együttes csillagképletébe. A Hitel-csoport az erdélyi régi és új nemzedék között nemcsak élettani, de eszmetartalmi értelemben is annyira határt vont, hogy például Tamási Áron, aki 1936 óta az egész erdélyi ifjúság szellemi mozgalmának vezére lett, maga is, külön elveivel — legalább is a látszat szerint — visszaesett a két nemzedék közé, az egyedülállás mindig termékeny magányába.

Új eszmék csirázása.

A NEMZEDÉKI PROBLÉMA minden változatosságával, ellenmondásaival, az eszmeváltásnak gyors tempójával 1930-1936 között alakult ki. Mi, frontnemzedék, akik a közjogi változás órájában már túl voltunk a rögtönzések Sturm és Drang korszakán, kissé elálmélkodva láttuk, hogy az új nemzedék milyen könnyedséggel változtatja az eszméit. Aki még tegnap az innenső oldalon, állott, holnap már a tulsó parton áll és úgy intget búcsút felénk, mint a lemaradottaknak. Tulajdonképpen meg lehet magyarázni. A serdülés korában az eszmék is úgy nőink és változnak, mint ahogyan a test növekedésben van és férfiasodik. És vegyük figyelembe azt a roppant befolyásoló körülményt is, hogy *körülöttünk maga a világ is úgy megváltozott, hogy nem tudtunk ráismerni.* A régi korszakokban az az ifjúság, amely szerényen az ajtón kopogtatott, csak élettani értelemben volt nemzedékújító. Mi a demokrácia légkörében nőttünk fel, éppen úgy, mint a megelőző két-három nemzedék, a különbség csak annyi volt, hogy mi ennek a demokráciának a kisebbségi sorsban szüntelen védekezés, a helytállás erejének töményítése végett nemzetibb és dinamikusabb hangsúlyt adtunk és küzdelethez szükséges eszközeinket is gyakorlatosiasítottuk. Ugy véltük, hogy miután a kisebbségi sors ugyanúgy nehezedik az új nemzedékre, mint ahogyan reánk, a magatartás a világgal szemben sem lehet más. Így vélekedtek az apák is. Ebben a hitben éltem én is, aki most „Fel a bakra” után a „Két Böször-

író pedig az új erdélyi magyar közszellemet, amelynek egyik feltétele, hogy a szépirodalomnak is ki kell lépnie az önmagaért létezés elfántcsont-tornyából és hirdetnie az erdélyi magyar kultúrszellem öntudatalakító lényegét. „Vieux jeu!” mintha mindezt már hallottuk volna szellemi életünk fénykorában, csak akkor nem a Németh László nomenklaturájában, az új társadalmi szemlélet formanyelvén. Mindez mit sem von le az új nemzedék lelkes törekvéseiből és mivel sem kisebbségi a régi nemzedék hősies szerep- és felelősségvállalását.

ményi”-ben az apák és fiúk nemzedéki szembekerülését igyekeztem megírni, de úgy, azzal a végkövetkeztetéssel, hogy az életkorokból fakadó ellentétes látás ellenére is az ifjú Bősörményieknek ugyanazt az utat kell megtenniök, ha mindjárt a spirális más körében is, mint az öregeknek. Az olvasók egy része alighanem más megoldást várt, mint amit a nemzedéki probléma végkifejlesztésében nyújtottam, de akár mennyire is nézdelődtem, hogy mások italán okosabbak nálam, *az ifjúsági sorskérdésnek megrázó exponálásán kívül maguk a fiatalok sem tudtak más kivezető utat találni*, mint ami a kisebbségi életnek alkatából és az akkori európai helyzetből kiteljesedett. Az ifjú értelmiségi nemzedék regényét megírta Kacsó Sándor is „Vakvágányon“ címmel. Ez a mű, minthogy szerzője a harmincas nemzedék egyik legkitűnőbbje volt s példamutató ifjúsági vezér, az ifjúság válságához szolgáló lelki adatokat hiteles formában szolgáltatva ugyan, de a „Vakvágány“-ról a dübörgő élet egyenletes sinpárjára átvezetni ő sem tudott.

Kacsó Sándort már említettem. Ez a fiatal székely író az erdélyi írói hivatásnak olyan értelmezést adott, amely teljesen új volt. Az író írjon és ne üsse bele másba az orrát, — ez volt a mottó a politikusok részéről. Az új nemzedéknek nem is voltak pártpolitikai ambíciói. Valahogy — semmi esetre sem ellenségesen — megkerülte a Magyar Párt kereteit és a népi szervezkedésnek új formáival kísérletezett. Kacsó Sándor a legfontosabb tennivalónak a kis népi körzeteknek kulturális és gazdasági felemelését jelölte meg és e feladatot másra nem bízva, ő maga kezdett a megvalósításához. Brassóban megszervezte az Ágis Szövetkezetet, amely a barcasági vidék magyar lakosságának a legszélesebbkörű összefoglalását szolgálta, boltot nyitott, ő maga is odaállott a pult mellé, megcsinálta a Hasznos Könyvtár című igen olcsó füzetes vállalkozását a nép számára, amely vállalkozásban résztvettek Szentimrei Jenő, Paál Árpád, Tamási Áron és mindazok, akik a Benedek Elek idejében fölmerült kaláka-gondolatot most népszövetkezetek formájában akarják megújítani és e szép mozgalomba bekapcsolódtak az „Erdélyi Fiatalok“ ifjúsági mozgalmának a tagjai, akik a falukutatás és szociográfiai felvételezések mellett a szövetkezeti eszme felkarolását is, szemben az előző nemzedékkel, rendkívül fontosnak tartották. A novum tehát az volt, hogy az író ne csak javasoljon, hanem cselekedjék, ne csak íróasztalánál gondoljon a népre és a nyomtatott betűn keresztül keressen vele érintkezést, hanem mint a nép lelkipásztora, orvosa, jogtanácsosa, bevásárlója, alkusza és ügynöke, állandóan a nép között éljen és ügyes-bajos dolgait intézze. Kacsó Sándoroknak az volt ideájuk, hogy minden nagyobb községben szövetkezet létesüljön, hogy a kisebbségi nemzet-társadalom megmaradásának ügyét gazdasági, társadalmi és közművelődési téren szolgálja,

erősítse a közösségi szellemet és az iskoánn kívüli népművelést is elvégezze. A *szövetkezeti* eszme Erdélyben semmiesetre sem a Kacsó Sándorék leleménye volt. Hiszen szövetkezetek voltak már a közjogi változás előtt is, részben az országos központi hitelszövetkezet, részben a Hangya kötelékében. A hitelszövetkezeteken, fogyasztási szövetkezeteken kívül 1930-ban már egy harmadik szövetkezeti kategória létesült, a tejszövetkezet, amelyek száma a felszabaduláskor már közel a kétszázat is elérte. A harmincas évek elejétől az erdélyi magyarság hivatalos politikai és gazdasági szervei intézményesen felkarolták a szövetkezeteket. De azok a szövetkezetek, amelyek létesítésére íróemberek rengeteg időt és energiát pazaroltak, dinamikusabb összefogást kíséreltek meg, a maguk kis intézményeit valószínűs laboratóriumká fejlesztették, azzal a céllal, hogy így a kisebbségi embert lelkileg is átneveljék.

E szövetkezetek nem egyszer szembetalálták magukat a „hivatalos“ magyar állásponttal.

Efajta, sokat vitatott szövetkezet volt a *Balázs* Ferencé. A helytállás korszakának egyik legregényesebb és legetikusabb figurája. Neve akkor bukkant fel Erdélyben, amikor több évig tartó világgörülű út után hazaérkezett és mint felszentelt unitárius pap, a nyomorúságos Mészkö községben vállalt állást. Külföldi útból — Bejárom a kerek világot — hatalmas méretű könyvet írt. Biciklivel járta be Kinát, Japánt, Indiát, mindenütt a szellemet kereste. Érintkezett Tagoreval, Ghandival, műveltségében éppen úgy benne rejlett Oxford és az angol-szász világ nyugatiassága, mint a Távolkelet vallásos színezésű bölcsesége. Kevés ifjú mondhatta el magáról Erdély szűk határai között, hogy ennyi mindent látott, tapasztalt és gazdag tudásként felgyűjtött volna magában. És ha már visszajött s nem fogadta el azt a professzori állást, amellyel külföldi egyetemen kecsegtették, mi sem lett volna természetesebb, hogy egyháza őt igényesebb szellemi munkakörben foglalkoztatja. Nem, neki a legnagyobb szükség volt a faluba kellett eltemetkeznie tudásával és oda elvinni azt a törekeny kis asszonyt, akit Dániából hozott magával. Önkéntelenül is, anélkül, hogy az összehasonlítás nagyzásába esnénk, az Apácai Cseri Jánosok és Misztótfalusi Kiss Miklósok hányt-vetett sorsa jut az eszünkbe. Balázs Ferenc azonban Mészkon is tudott hallatni magáról. Itt is lehetett tanulságos meséket írni Benedek Elek nyomdokain a serdülő ifjúságnak, innen is lehetett verseket beküldeni a Helikonnak, itt is lehetett ringatni nagy magyar regények álmát. De Balázs Ferencben, akinek egyetlen szellemi környezete a marosvécsi írói közösség volt és ez is legfeljebb évenként két-három napig, a Kacsó Sándor eszméi szöktek fel magasra. Mészkon ő is népszervezést csinált, szövetkezetet, feleségével ő maga is hordta be a tejet Tordára, ugyanakkor szellemileg „forradalmasított“

is. Prédikációiban Ghandi szövöszék-ellenállásáról beszélt, Lindberghről, a repülésről, hirdette az új embert, az új aszkétizmust, keresztény, humánus és mégis forradalmi alapon. Ő maga is aszkétikussá tette magát. Vegetáriánus volt, önmegtartóztató és igénytelen. Sovány, beteges test és csak lángoló szeme mutatta az elszánt és törhetetlen akaratot.

Rejtély előttem, hogy ő, aki senkivel sem huzott ujját, távol állott minden politikai irányzattól, érdeklődése kizárólagosan erkölcsi téren mozgott és sohasem akart szélesebb kört bevilágítani, mint ameddig Mészkö határa tartott, nem nyerte meg egyházi feletteseinek rokonszenvét és ezek ebben a lobogóhajú, igen halk, csenevész ifjában örökös veszedelmet szimatoltak. Aminthogy azt sem értettem meg soha, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh miért nem merte vállalni Balázs Ferencnek falukönyvét (*Rög alatt*), amely később más kiadónál jelent meg és amelynek egyetlenegy mondata sem volt olyan, hogy magunkfajta emberben, akik soha le nem tértünk a magyar középvo-nalról, megrökönyödést válthatott volna ki. Azt hiszem, vannak emberek, akiknek sorsában predestinációs követelmény a magányosság. Balázs Feri a végén nem érezhette magát jól a Helikonban sem, mert ő mindig úgy jött oda, hogy eszméit nem csak meghallgatják, de támogatják is. Viszont a Helikon már túl volt a virágkorán, benne volt a „gyümölcszedés“ korszakában és ha szőtt is még eszményi álmokat, azok már csak odáig tartottak, ameddig a fejedelmi park tölgyeinek árnyékai.

Balázs Ferencet egészen fiatalon ugyanaz a betegség pusztította el, mint a „bába fiát“, szegény Sipos Domokost: a tüdővész. Ha életben maradt volna, igen nagy munka várt volna még reá. 1936-ban halt meg. Népmvelő eszmekörét örökség gyanánt vette át az új erdélyi nemzedék, amely azután, ahogy haladtunk az időben, egyre inkább a maga és a kor igényeinek megfelelően alakította át. De azt a rendkívüli idealizmust, amely Balázs Ferenc életmunkáját jellemezte, többé nem láttuk viszont. Ő és Kacsó Sándor voltak a hősi korszakból kinőtt heroizmus utolsó hullámverései. Bennük, munkájukban érződött meg igazán a szörnyű birkózás a kisebbségi Élménnyel.

Az ifjúság és az irodalom.

AZ IFJÚ NEMZEDÉK minden téren joggal panaszkodhatta volna, hogy elállják az útját, csak éppen irodalmi téren nem.

A mi útainkat annakidején inkább bereteszték az öregek. Nekünk nehezebb volt áttörni a barrikádokat, amelyeket nemcsak a nagyszámú beérkezettek tartottak megszállva, de mert a hátrányunkat jelentette nagyban az is, hogy „vidékiek“ voltunk, így skatulyáztak el bennünket, a magyar vidék szellemi kibontakozása pedig a különleges lelkitenyészet híján elsat-

nyult. A régi időben az írás kenyérkérdés volt, mesterség, aki bírja marja, körömmel és könyökkel. A kisebbségi sorsban: nemzetvédelmi feladat. Teljes szellemi felkészültségünk az egyház, sajtó, Helikon, folyóiratok, mind összefogtak, hogy minél több teret engedjenek a fiataloknak. Ujra csak visszatérek a magam munkaterületére: a szerkesztőségekben valósággal laszszóval fogtuk a költőket és a novellistákat. Az eufóriás állapot még mindig tartott: Erdély soha ki nem merülő televényét kell a világ elé tárunk és minden évben produkálnunk kell egy új lángeszét, hogy „szédüljön Budapest.“

A fiatalság tehát a szellemi életben nem volt tehertétel, már azért sem, mert a szellemi életet az a nemzedék tartotta kezében, amey tíz évvel ezelőtt a „fiatalság“ jegyében érkezett, új módszerekkel, új elvekkel, lerakva állásfáit egy olyan közösségi környezetben, amely a régivel nem volt összehasonlítható.

Viszont meg kell állapítani, hogy eltekintve három-négy fiatal írótól, akiket a Helikon is sietve vont be, az új írói nemzedék a műalkotás terén komolyan számbavehető értékeket nem mutatott.

A Szépmíves Céh fennállásának tizesztendős fordulóján a fiatalok közül már benn ültek a Helikonban Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Ormos Iván, Szemlér Ferenc, Máksay Albert és még e korszakban bekerülnek Kiss Jenő, Szabédi László és Szenczei László. De azok közül is, akik csak az irodalom szélén vitézkedtek, néhányan joggal lehettek e szellemi közösség várományosai. 1931-ben „Új Arcvonal“ címen tizenkilenc író szövetkezett antológia kiadására. Ez már a második nemzedéki megnyilatkozás. Ime a névsor: Bányai László, Béltéki László, Dánér Lajos, Debreceni László, Flórián Tibor, Gagyai László, Jancsó Elemér, Janovics András, Grandpierre Emil, Kovács Katona Jenő, Kovács György, Kovács József, László Dezső, Méliusz József, Óváry Éva, Szemlér Ferenc, Thury Zsuzsa, Varró Dezső, Vass Albert. Az Új Arcvonal fiataljait az évjegyek fűzték össze, nem pedig az eszmék, szemléletek azonossága és újszerűsége. Itt is, mint a Helikonban, jobboldali és baloldali írók keveredtek egymással, azzal a különbséggel, hogy amíg a Helikon együttműködési módja lecsiszolta a világszemléleti ellentéteket, az idő emitt élesebben domborította ki, ami nem is lep meg túlságosan bennünket, hiszen ez a nemzedék még nem szerezte meg a jogcímet a megállapodottsághoz és magatartásának ingadozása úgy erénye, mint bűne volt. Tizenegy év távlatából szemlélve, fel kell jegyezzük, hogy ennél az írói csoportnál a pályakeresés és a nemzetszolgálatnak betűvel történő mozgósítása nem az ifjúkorral járó gyakori jelenség, — hiszen verseket majdnem mindenki ír fiatalkorában, — hanem örök eljegyzettség. Kovács Katona Jenő, Kovács József határozottan nagy ígéretek voltak, kár, hogy kibontakozásuk kezdetén kellett

sírba hanyatlaniok. A Helikon és a Pásztortűz folyóiratok felkarolták mind a kettőjüket, a Céh pedig Thury Zsuzsának, Thury Zoltán leányának „Szentpétery fiúk“ című regényét már meg is jelentette. Szemlér Ferenc már működő tagja volt a Helikonnak és ide bekerült volna, ha el nem költözik Budapestre, Grandpierre Emil, a hősi nemzedék Grandpierre Emiljének a fia, akinek „Rosta“ című Szépmíves Céh kiadásában megjelent kétkötetes regénye merész beszámoló saját ifjúságának történetéről. A legkevésbé ismert név mindezek között a Wass Alberté, aki a legtehetségesebb, de akinek eddigi verseskötetei inkább csak a főúri kedvtelés szülötteinek tűnhettek fel. Rövidesen Wass Albert Gagyi Lászlóval együtt bekerül a Helikonba. Az antológia esztétikusa, Jancsó Elemér, a kolozsvári református kollégiuma tanár, akinek főtémája az erdélyiesség kutatása az irodalomban és már megjelent három munkája is e témakört variálja. Jancsó az antológiában is a kortársi erdélyi irodalomról értekezik és elmefuttatásának érdekessége, hogy az alkotószellem tevékenységét az *új* nemzedék szemével nézi.

Jancsó Elemér elismeri a Helikon óriási szerepét, „de amennyi kitűnő tehetség volt ebben a kissé baloldali kifejezéssel „írói közösségnek“ nevezett táborban, annál soványabb az a program, amelyben három napi tanácskozás után évről-évre megállapodtak. Legtöbb helikoni író a „tisza irodalom“ elvét vallotta és minél élesebben törtek előre Erdély társadalmi életében a társadalmi problémák, annál gyorsabban húzódtak vissza elefántcsonttornyaikba társadalmunk követelő feladataitól”. Az új nemzedék irodalomtörténésze is egyre kevesebb élő tartalmat lát a transzilvánizmusban. Megállapítja, hogy erdélyiesség tényleg van, de ezt az erdélyieséget nem kell még csinálni, mert feltalálható Erdély különleges gazdasági és társadalmi adottságaiban és az azokon felépülő szellemben. Mindezt ha akarjuk nevezhetjük transzilvánizmusnak, de belőlük szentséget, tabut csinálni felesleges és káros. Szerinte az erdélyi írók megalkotta transzilvánizmusnak édeskevés köze van az élethez. „A szenvedők és dolgozók erdélyisége távol áll attól a levegőben lógó, megközelíthetetlen erdélyi ideától.*

* Általános magyar viszonylatban Jancsó az erdélyi írók közül egyedül Tamási Árontól vár nagy eredményeket, egyébként felállítva saját „mérlegét“: „a líra szimbolikát adott, vagy merő formalizmusba süllyedt, a regény a multba repatriált, a még bölcsőben ringó dráma huszárokkal és dzsentrikkel kacérkodik; és mindezt egy szent fátyol, a transzilvánizmus takarja le rózsaszínű szemfedővel. De az idő kényszere alatt születni fog egy olyan erdélyi irodalom, amely a mát adja, anélkül, hogy a művészi kifejezés formáit feladná. A ma írója sorsközösséget kell vállaljon a szenvedő és elnyomott embertársaival, saját érzelmeinek és individualizmusának feláldozása árán is. Erre a feladatra elsősorban azok a fiatalok vállalkoznak, akiknek lelki életét és világnézetét nem kötik rabbilincsekbe régi szokások, akiknek lelke nincs még megförtözve meg-

Bizonyos változások a kritikai magatartás tekintetében magában a Helikonban is egyre érezhetőbbé válnak. A munkaközösség, bár szellemi összetétele változatlanul a régi, keresztül esett egy jelentős törésen, Tabéry Gézának és néhány író-társának a kiválásán. A kihullottakat új tagokkal pótolta, de ezek bevonása az együttes munkába csak változatlanul a régi irányelvet szilárdította meg. A Pásztortűz gárdájára gondolkunk, *Tavaszy Sándorra*, *Császár Károlyra*, *Járosi Andorra és Moldován Pálra*, akik pár hónappal a Helikonba való belépésük előtt palotaforradalmat csináltak a Pásztortűz szerkesztőségében, kihajózták az eddigi szerkesztőt, Gyallay Domokost és a folyóirat szerkesztését és kiadását most már saját veszélyükre vették át. A Pásztortűz új szerkesztője, egyben tulajdonosa, Reményik Sándor lett. Az ő külön vezetésével vonult Vécsre az új csoport, amely természetesen nem jelentett „szárnyat“ a munkaközösségben, de mint saját lapközösségük tagjai, egymás között még szorosabbra vonták érintkezési szálaikat. A Pásztortűz-csoport irodalmi asztala bensőséges közösségi munkára invitálta azokat a helikoni tagokat is, akiknek majd egy későbbi időpontban nincs meg az alkalmuk csak ennél az egyetlen asztalnál ápolni a hősi korszak elárvult szellemét.*

csontosodott irodalmi beállítottságoktól.“

Jancsó Elemér az új nemzedék nevében kétségtelen jogosultsággal szállhat perbe új irodalmi szemléletéért, de gondolkodásában kisiklik ott, amikor „világnézeti rabbilincseket“ emleget. Rabságról minden vonatkozásban inkább az a nemzedék beszélhet, amely még ismerte a szabad mérlegelést és eszméi betöltötték azt a világot, amelyben az Élménnyel folytatja birkózását s egyszerre a legkegyetlenebb levegőtlenységbe került. Eltekintve ettől is: talán mégsem beszélhetünk megcsontosodott irodalmi beállítottságról éppen annál a nemzedéknél, amely Ady Endre szellemi forradalmiságára esküdött és még mindig harcban áll a hivatalos irodalmi kritikával.

* A HELIKON és a PÁSZTORTŰZ szerkesztősége között eddig is intenzív baráti kapcsolatok voltak, de ez utóbbi tagjainak beválasztásával a közös gyakorlati együttműködésre vonatkozólag is elhatározó lépések történtek. Ámbátor mindkét vezetőfolyóirat megőrizte teljes szellemi szabadságát a szerkesztés terén és együtt volt, ahol együtt és külön volt azután is, ahol külön kellett lennie, az egymásrataltságot e szép megnyilatkozásán kívül azért is szerencsés volt a beválasztásuk, mert a szépírói együttest nemcsak szellemi, hanem etikai értékekkel is gazdagította. *Tavaszy Sándor* nemcsak finom műveltségű bölcselmi író, de püspökhelyettes is. *Járosi Andor* nemcsak esztétikus, de a kolozsvári magyar evangélikus egyház vezetője, *Császár Károly* nemcsak irodalomtörténész, hanem professzor is és *Moldován Pált* nemcsak irodalmi érdeklődés vezette e baráti körbe, de az is, hogy a Minerva igazgatóhelyettesi székében felelősségteljes közéleti funkciót töltött be. A Pásztortűz írói, akiknek megvolt a saját folyóiratuk és a saját könyv-Idadójuk is, a Helikon közösségében a megnyilatkozás egyre szűkebbre szabott helyét nem vették el senkitől. Nem „irodalmilag“ gazdagítottak, hanem a Helikon erkölcsi értékállományát voltak hivatva növelni. Éppen az a körülmény, hogy a munkaközösség érvényesülési és anyagi lehetőségeiből sohasem akartak hasznot húzni s pártatlanul csak a szövetkezés

Tavaszy Sándorék bevonása a Helikonba valamennyiünk előtt a testületi szellem megerősödését, a régi arcvonalnak *saját* nemzedékével való kitágítását jelentette. A Helikon megint erősnek érezte magát, egy jódarabig nem is törődött a kilépett négy író szakadarságával, az új írói nemzedék külön mozgólódásait sem látta veszedelemnek és csendes örömmel engedte át magát Kós Károly ötven éves jubileuma szokatlanul lelkes megünneplésének, amely jubileumban mintegy jelképesen saját mindenhatóságának érvényesülését is szemlélte. Kós jubileuma a G-hur változataiban a transzilvánizmus eszmekörének még mindig eleven hatóerejére figyelmeztetett és nem véletlen, hogy amikor a Helikonon belül, a harmincas nemzedék tagja, Szemléi-Ferenc a transzilvánizmus időszerűtlenségét mutatta ki egy dolgozatában, Kós Károly maga állott ki fulmináns hevességgel, mintha nemcsak saját legkedvencebb ideáját, de magát a helikoni tekintélyt is védelmeznie kellett volna. Most már elmúltak azok az idők, amikor Tamási Áron a Helikonban keményen oda-mondogathatott a maga garabonciás igazságaival, anélkül, hogy ez a belső egységnek a rovására történt volna. Amikor a „vallani és vállalni“ vita kapcsán saját szemléletét fejtette ki, az új nemzedék még nem volt látható sehol. A trónkövetelők az iskolapadokban szorongtak. Ezúttal azonban az öregek „mitoszával“ az ifjúság valósága állott szembe, a polaritás élesen és félre nem érthető formában jelentkezett.

Szemlér Ferenc cikkének: *Jelszó és mitosz* a címe. A kisebbségi irodalom ismert jelszavai közül a transzilvánizmus ellen hadakozik ő is. Ha a transzilvánizmus valami általános szellemi, sőt történeti jelentőség, akkor az irodalomban is meg kellett mutatkoznia, — állítja fel Szemlér a tételt. — De a transzilvánizmus tárgyi tartalmát alig lehetett meghatározni. „Az az érzésünk, hogy a transzilvánizmus minden íróban vagy gondolkodóban más és más alakot öltött, más és más módon igyekezett létezésének tanujelét adni.* A transzilvánizmus hirdetői

elvét szolgálták, eredményezte, hogy az Iroda és a szabadszervezet közötti konfliktusokban a döntés nyelét tarthatták a kezükben. Meg kell állapítani, hogy valahányszor vita keletkezett a Helikon **beati possidensei** és az egyenértékű szolidaritás eszmei harcosai között, a Pásztortűz-csoport, Reményik Sándorral az élén mindig a munkaközösség Esze Tamásai mellé állott. Azt az 1939. évi belső szabadságharcot is, amelyet az elégedetlenkedők az Iroda túltengése ellen folytattak, a Pásztortűz-csoport karolta fel és Tavasz Sándor vállalta egy minden sérelmet tisztázó írói gyűlésnek Kolozsváron való összehívását és előkészítő munkálatait.

* DÁNIEL Antal írja a Nemzedékváltás kérdései tanulmányban: (Hitel 1938. 1.). A Vásárhelyi találkozó a magyarság szellemi egységének gondolatára adta le szavazatát s kevéssel utána Szemlér Ferenc a konjunktúra világgépet magában rejtő öncélú transzilvánizmus feladásának szükségét hangoztatja. Európai tájékozódás, s a magyar szellemi egységbe való haladéktalan visszakapcsolódás mellett foglalt állást. Meggondolkoztató tünet, hogy éppen ezen a téren robbant ki az ellentét a

talán egy bizonyos alapelvben mégis megegyeztek, ez az úgynevezett „erdélyi liberális szellem“, ami mindig valami haladó jelleget adott az Erdélyben lejátszódó szellemi eseményeknek, ami világosabbá tette az erdélyi írók látását, ami a Nyugattal szorosabb kapcsolatba hozta az itt kifejlődő irodalmat. De a transzilvánizmus mítosza csak akkor lehetne elfogadható igazság, ha az erdélyi bélyeg (amelynek egyetlen megfogható jele az „erdélyi liberális szellem“) felfedezhető volna valamennyi erdélyi népen. Szerintünk semmi bizonyíték sincs erre, sőt ellenbizonyítékaink vannak. A transzilvánizmus legnagyobb baja az volt, hogy kitalálói, kevés kivétellel eltekintve, nem voltak tisztában az erdélyi szászok lelki berendezkedésével és egyáltalán nem ismerték a románságot, hiszen saját bevallásuk szerint nem is tudtak románul. A transzilvánizmus tehát mit sem vétett volna, ha csak irodalmi sikon marad. Valóban, az irodalom számára nehezen lehet elképzelni nagyobb és nemesebb mozgató erőt, mint a humanum. Még akkor is, ha ez a humanum a közvetlen környezetben nem található. *A transzilvánizmus vétké azonban a telhetetlenség volt.* Nem elégedett meg egy irodalmi jelszó hirdetésével, hanem éppen a tudományos igazolás vágyában, általános jelenségnek igyekezett feltüntetni magát. De viszont maguk a művek, a transzilvánizmus rejtett hordozói, alig igazolnak valamit. Művészi szempontból nem jelentenek újítást a törzsország irodalmával szemben. Sőt, bizonyos mértékben csökkent is a színvonal, mert a cél az első időkben nem a művészi szép kialakítása volt. Igaz: gyakran emlegették az erdélyi művekben megnyilatkozó erkölcsi magasabbrendűséget. De még ha ez így is volna: az erkölcsi magasabbrendűség nem olyan egyedi tulajdonság, amit az erdélyi műveken kívül máshol nem fedezhetnénk fel. A mítosz úgylátszik teljesen elenyészett. Nyomai talán láthatók még itt vagy ott, de a régi nagysága már a múlté.^{4*}

két nemzedék között. Azonban alapos tájékozatlanság és felelőtlenség az ellentétből kielemezni az erdélyi irodalom kettészakadását. Való igaz, hogy a transzilvánizmussal valahogy úgy vagyunk, mint Szent Ágoston az idővel: ha nem kérdelek, tudom mi az; amint kérdelek, nem tudom. Ha kutatom a transzilvánizmus lényegét, azt találok, hogy az végeredményben szellemi igazodás, magatartás, atitüd és nem dogma.

* ALBRECHT Ferenc (Hitel 1936.) a transzilván szabadelvüségről értekezik. Igyekszik kimutatni, hogy volt egy bizonyos liberálizmus Erdélybea s volt és van egy más erdélyi szabadelvűség. **A kettő hasonló, de nem ugyanaz.** Mert a liberálizmus közkeletű felfogás szerint: az ember szabad és korlátlan érvényesülésre való jogát jelentette az államban, a társadalomban és a gazdasági életben egyaránt. A liberálizmus komoly eszmei tartalma az emberi jogegyenlőség, a humanizmus, jogállam, nemzeti eszme, ma már részint csak formális elvvé változtak, részint kiélték magukat. Ma a liberális és antiliberális állásfoglalás alatt — írja a cikkíró — mindig az illetőnek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját kell érteni. Más a magyar liberálizmus és más az erdélyi

E hézagosan kikapott mondatok csak ártatlan akadémikus megnyilatkozásnak tetszenek, ha nem képzeljük oda az akkori idők szellemi hátterét. Szemlér Ferenc e tanulmányát 1937 derekán írta. Ebben az esztendőben az erdélyi réalizmus ideológiája teljesen kibontakozott. Íróink az „erdélyiesség“ jelszavával aratnak Magyarországon soha nem remélt sikereket, viszont ezek felébresztették a magyarországi írók féltékenységét, akik indokolatlannak találták, hogy egyes munkák a mítosz örvén kerüljenek az élre és most már ők is szorgalmasan kezdték elemezni e mítosz varázslatos mibenlétét. A mellőzöttség érzése fogta el az erdélyi írók egy részét is, mert Magyarországon valóban „erdélyiességen“ nem azt a bizonyos Kuncz Aladár-féle humanumot értették, hanem a nyelvezet, az észjárás, a témakör különleges ízét. A Szemlér Ferencek nemcsak csendes ellenzékbe mentek át, de mostantól kezdve írásaikat már nem erdélyi, hanem anyaországi lapoknál és könyvkiadóknál igyekeztek elhelyezni. Egy sereg olyan erdélyi szépirodalmi könyv jelenik meg, amely gondosan elkerüli a Céh mértékhitel-sítő intézményét és közömbös, hogy a nyomdai impresszum teszi-e „hitelessé“ a mű kisebbségi jellegét. A nyílt és a titkos lázadók száma egyre nő és a Helikonban tudják, hogy az olyan tanulmányok, mint amilyen a Szemléré, nem odalőnek, ahová céloznak. Kós Károly tehát a Szemlérnek adott válaszában nagyon energikus volt. Nem ment bele a transzilvánizmus bírálatába, mondván, hogy a tárgyi tartalmát a hazaszeretet, lélek, szépség vagy vallás fogalmainak sem tudja meghatározni, ezek azonban mégsem üres jelszavak. „Az erdélyi írók öreg generációja számára a transzilvánizmus reménység és mindennek felett szilárd, megingathatatlan, hite annak, hogy a mi hazánk Erdély. A fontos az, hogy ki milyen tehetséggel vesz részt a szellemi munkában. Egyelőre a fiatal nemzedék okosabban tenné, ha bátor be- és kijelentések és ígéretések helyett komoly művészi és pozitív eredményt mutatna fel.“

Valóban erről az oldalról lehetett támadni a fiatalokat. Az idősebb nemzedék kétségtelenül értékes és magasszínvonalú munkát végezt. A fiatal nemzedék egyelőre még nyomába sem

liberálizmus, amelynek története egybeesik ugyan 1867—1918 magyar liberálizmusának történetével, de mégis más. Miben más? Erdélyben a dolgok természetes fejleményeképpen mindig szükség volt eszmei szabadságra, mert csak ebben az elvont szabadságeszmében lehetett egyeztetni azokat az ellentéteket, amelyeket a három faj és hat felekezet egymás melletti emberi élete követel. Ez a szabadságeszme már az együttélés tényével következik, bár nehezen észrevehető és méltányolható mégis ez a transzilván élet alapja. Ezt az együttélést szükségképpen lehetővé tevő szabadelvű felfogást, melyet éppen azért, mert az egyetemes liberálizmus előtt már volt és elmúlt után is lennie kell, erdélyi szabadelvűségnek nevezhetjük. Ennek a szabadelvűségnek mély gyökerei vannak az erdélyi történelemben.

tudott kerülni a régi írói nemzedéknek. A jelszókön való nyargalódzás a már öreg nemzedéknek sem sokat használt, éppen azért, mert a harmincas évek végén kezdett kiderülni, hogy e jelszavak csak fogantyuk voltak. Ne jöjjön hát az új nemzedék sem olyan jelszavakkal, amelyeket pár év múlva, mint kilőtt patrónokat kell eldobni. Mindazok a régi nemzedékhez tartozó írók is, akik attól tartottak, hogy saját nemzedékük eltér hagyományaitól és eredeti célkitűzéseit hipokrita-köntösben fogalmazza újra, némi aggodalommal kísérték az új írói nemzedék felvonulását. Elismertük az új nemzedék létjogosultságát szellemi életünkben, csak éppen azt nem kaptuk meg tőle, amit vártunk, sőt ellenkezőleg: több szerénységgel és nagyképszerűséggel állott a starthoz, semhogy ez az ifjúság „szent” jogából következett volna. Hasonlóképpen ez volt a helyzet tudományos téren is. Pedig ez az utóbbi — nem lévén előzménye az eddigi kisebbségi korszakban — rendkívül termékeny talaj lett volna az új realizmus hirdetőinek. Más kérdés azután, hogy az ifjak vitája mögött olyan kritikai magatartás állott, amelyből nemcsak az ifjaknak kellett volna levonni a magukhoz való következetesség tanulságát, de amelyből a babéraitól megtépzott idősebb nemzedék is tanulhatott volna.

Elmélkedés vagy sülyedés.

NEM IS LETT VOLNA a helikoni munkaközösség az élő irodalom hangszere, ha tagjai a közösségi szellem ürügye alatt egyszerű fejbólintójánosokká sülyedtek volna le. Az olyan nekiiramodások, mint amilyen a Szemlére is volt, jobb időben csak javára váltak a Helikonnak. De már 1933-ban olyan esemény történt, amely megrázkódtatta e szép együttest, néhány törzstagjának kiválásához vezetett és nyílt, nem egyszer pallérozatlan hangú sajtópolémiát nyitott meg, a Helikonon kívül állók nem kis öröme. Mindez azonban hatását csak évek múlva éreztette.

Az ellenségeskedések a Helikonban — szinte egyidőben — Berde Mária és Tabéry Géza személye körül indultak meg. Berde Mária egy regény kéziratot nyújtott be a Szépmíves Céhhez, a „*Szentségvívők*“-et. A regény félig-meddig kulcsregény. A Marosvásárhelyen kialakult huszas évek irodalmi mozgalmainak a dramatizálása. Beavatottak szerint a Helikon mandarinjainak érzékenységét egyik-másik regényfigura felismerhetősége váltotta ki. A bírálók részleteiben nem nyilatkoztak a könyvről, csak egyszerűen visszaadták. Berde Mária hiúságát bántotta, hogy a céh, amely az ő művénel már sokkal gyengébb műveket is megjelentetett, nem adja ki a Szentségvívőket, noha a munka értékes volt, amint az később, amikor egy más kiadónál látott napvilágot, fényesen be is igazolódott. De Berde

Mária nem akart szakítani a Helikkal, amelyet tulajdonképpen az ő kezdeményezése hozott létre. A maga ügyét elvi jelentőségű kérdésként kívánta kezelni, a Helikon plénuma elé vitte és a közösségtől kérte elfogulatlan műbírálók kiküldését.

A Céh-nek mindenesetre jogában volt visszautasítani e kéziratot. Ezt megtette Tamásival, Szántó Györggyel is és Kuncz Aladár is majdnem úgy járt, hogy a Céh a Fekete kolostort nem adta ki. Berdének viszont joga volt tárgyilagos lektorizálást igényelni. Erre feljogosította nemcsak irodalmi múltja, de az a körülmény is, hogy a Szépmíves Céh mégsem rideg, anyagi érdekeket hajhászó magánvállalkozás, — maguknak az íróknak volt a tulajdona. A Helikon döntésére e kényes kérdésben annál inkább szükség volt, mert a céh igazgatója, Kós Károly és Berde Mária között a személyes kapcsolat fájdalmasan elmérgesedett. Berde a helikoni gyűléseken szívesen csipkedte Kóst, aki drasztikus kiszólásaival és üzleti természetű beszámolóinak bohém modorában ügyetlenül tetszelgett egy könyvkiadóvállalkozásnak az élén. Emlékszem, egyszer valósággal vihar tombolt, amikor Berde Mária Mensehendörfer Corona-regényének Kós Károly által készített fordítását bemutatta és nagy derűségek között a leiterjakabok egész rendszerét tárta fel. Tisztelet Kós Károly rendkívüli írói és művészi képességeinek, mindenki elismerte buzgalmát, amellyel az irodalom és képzőművészet ügyeit irányította, — de talán e helyen meg lehet állapítani, annál is inkább, hiszen közéletünk egyik legkevesbé gyöngéd bírálója éppen a mindig szókimondó Kós Károly volt, — hogy az ő személye nem a legalkalmasabb volt már ezer elfoglaltsága miatt sem arra a székre, amelyben kellő gyakorlatiassággal kell áttekinteni minden problémát, diplomatikusan intézni a viszályokat, tartósan vezetni és irányítani egy kereskedelmi vállalatot, összetartani egy olyan társaságot, amelyben művészi alkatánál fogva, hozzá hasonlóan nehezen kezelhető emberek foglaltak helyet. Helyesen mondta róla szerkesztőtársa, Kovács László, hogy született „viharügynök“, ami jó értelemben is értendő; nem hagyni megmerevedni a dolgokat, nem hajbókolni áltekingéyek előtt, de belevinni a közéletbe kemény protestáló hangot és így szüntelenül erjesztő kovásznak lenni, ám az, aki ezt a kényes szerepet vállalja, annak elveiben és magatartásában mindvégig *következetesnek* kell maradnia. Kós sohasem volt következetes, a részletekben mindig a pillanat és a szeszély rabja volt. — Kóst nem szabad komolyan venni, — mondták még barátai is, amikor Kósnak egyik-másik politikai, vagy irodalmi kiszólása a fülünkhöz jutott. Viszont Berde Mária nagyon is komolyan vette saját regényének sorsát és érthető, ha presztizs-kérdést csinált belőle.

Tabéry körül az ellentét egészen más természetű volt. Ő is a Helikon vezető tagjaihoz számított, a munkaközösség vele

íratta meg az Emlékkönyvet a céh tízéves fennállása alkalmából. Tabéry ugyancsak a céhnek a megbízásából megjárta az anyaországi vidéki városokat, előadásokat tartott az erdélyi irodalomról, előfizetőket gyűjtött a céh kiadványaira. Elszámolása körül, gondolom, egy tízezer lejes differencia támadt a javára, amelyet az Iroda nem akart megítélni neki. Nem vontuk kétségbe, hogy a céh úgy a Berde, mint a Tabéry esetében talán jóhiszemű, de ugyanakkor vitatható álláspontot foglalt el. Még az is megtörténhetett, hogy Kóséknak tökéletesen igazuk volt. De mi, írók, akik a testületi szellemet akartuk ápolni, nem azért gyűltünk össze évről-évre, hogy csak egymást ünnepeljük: ha tagjaink között nézeteltérések támadnak, a helikoni szellemnek megfelelően intézzük el. A plénum ezt az álláspontot foglalta el és Makkai Sándorral az élén döntőbírárságot választott, amely bizottságban magam is résztvettem. A bizottságnak az volt a döntése, hogy meg kell teremteni a békét és Berdeéket mindenáron megtartani baráti közösségünkben. Makkai Sándor döntése azonban — talán éppen a nem stílusos megfogalmazás miatt — pontosan az ellenkező eredményt érte el: Berde és Tabéry, nem kapva semmiféle elégtételt, duzzogva eltávoztak Marosvécsről.

Hogy az írói affér nem csupán e két író személyes sértődöttségére korlátozódott, mutatja a következő levél, amelyet Tabéry néhány hónap múlva hozzám intézett:

1933. május 28.

Kedves Ernő!

A Szépmíves Céh vezetésében tapasztalható anomáliák, amelyek igen sok írotársunkat kedvetlenülítették el, sőt bénítottak meg munkásságában, ösztönöztek bennünket (Berdét, Olosz Lajost, Szombati-Szabót) arra, hogy megalakítsuk külön írói organizációnkat s e szervezkedéshez társul hívjuk mindazokat az erdélyi írotársainkat, akik az elmúlt másfél évtized során kultúránk fenntartásából kivették részüket.

*

Mellékelve küldöm el Kisjenőn történt megállapodásunk^{*} jegyzőkönyvének másolatát és szeretettel invitállok: állj Te is közénk és munkánk megindulásokat támogass bennünket értékes írói munkálkodással.

Légy szíves úgy ezt a leveletem, mint a mellékelt jegyző-

* „Alulírott erdélyi írók mai napon összejöttünk, hogy megvitassuk hanyatló erdélyi magyar szellemi életünk elszomorító jelenségeit. Számbavettük az okokat, amelyek népünk leszegényedésén kívül a hanyatlást előidézték, valamint ama belső erőket, amelyek rendelkezésünkre állván ma is alkalmasoknak látszanak arra, hogy értékeink felmorzsolódását és végpusztulását megakadályozzák. Megállapítottuk megbeszéléseink során, hogy alkotó erőink méltó számban, de parlagon és felhasználatlanul kép-

könyvet Nyirő Jóskának vagy megmutatni, ha ő Kolozsvárt van, vagy ha nincs, neki lakhelyére megküldeni. Nem tudom ugyanis biztosan, hogy ezidőszerint Jóska hol tartózkodik?

Felkérésem az Erd. Írói Rendhez való csatlakozásra természetesen neki is szól, úgy a magam, mint Berde, Olosz és Szombati nevében is.

Kérlek Téged is, Jóskát is, legyetek szívesek címemre lehetőleg rövidesen megírni, számíthatunk-e csatlakozástokra, amit nagyon remélünk.

Meg kell említenem, hogy a jegyzőkönyvet elküldtem Ke-

viselik a romániai magyarok területén azt a szellemi energiát és színvonalat, amely hivatott arra, hogy a közel két milliós magyar kisebbség kultúráját irányítsa. Tizennégy évvel ezelőtt a jelenleginél lényegesen mostohább körülmények között úgyszólván semmiből teremtettünk néhány írotársunkkal vállvetve pezsgő kulturális életet az erdélyi irodalom terén. Bár azóta elhalálozások és elköltözések ritkították meg sorainkat, az erdélyi irodalom életlehetőségeit az utánpótlás ereje és a megmaradottak tapasztalatai ma is biztosíthatnák, ha a szellemi életünk gyakorlati vezetésében súlyos elkeserítő hibák és hiányosságok nem volnának tapasztalhatók. Sajnos irodalmi vállalkozásaink az utóbbi időben aggasztó tüneteit mutatják annak, hogy közösségünk érdeklődése és megbecsülése, amit a 14 évvel ezelőtt útjára indult avantgarde kivívott, napról-napra csökkenőben van az erdélyi irodalommal szemben.

Hosszabb ideje nyilvánvalóak ugyan e fordulat előidéző okai, ezúttal még sem kívánjuk hangsúlyozni kik miben és mennyiben felelősek eddig elért eredményeink elpredálásában. Kritika és terméketlen felelősségrevonás helyett ellenben éppen úgy, mint 14 évvel ezelőtt: **ismét talpra állunk**. Talpra állunk, hogy tovább vigyük ugyanazt az ügyet, amellyel 14 évvel ezelőtt jegyeztük el magunkat — az általános emberi műveltségnek Erdélyben magyar nyelven való munkálását.

Mivel azt kell látnunk, hogy e feladat betöltése a jelenlegi megadott konkrét irodalmi vállalkozások keretei között lehetetlenné vált, ezennel közös akarattal megállapodtunk abban, hogy: **Erdélyi magyar-írói rend** néven új akciót indítunk meg. Az Erdélyi Magyar Írói Rend feladataként vállaljuk mindenekelőtt a tőlünk kitelő maximális irodalmi munka teljesítményét. Vállaljuk úgy a magunk, mint a később hozzánk csatlakozó írotársaink műveinek közvetítését a közönséghez minden rendelkezésünkre álló erővel és eszközzel akár nyomtatott betű, akár élőszó útján. Céljaink gyakorlati kivitele érdekében első teendőnk lesz egy könyvsorozat indítása és beszerzése, valamint egyelőre Erdély területén nagyobb városokban szabadelőadás sorozatok megtartása. **Ez a megállapodásunk a marosvécsi Helikonhoz való tartozásunk megőrzésével jött létre** és ápolni kívánja az Erdélyben működő irodalmi társaságokkal fennálló kapcsolatainkat is. Marosvécshez az Erdélyi Magyar Írói Rend alulírott mindhárom alapítóját az el nem szakítható legmelegebb baráti érzés és hét év legszebb írói emlékei fűzik. Utjára indulása előtt az Erdélyi Magyar Írói Rend hangsúlyozza, hogy a marosvécsi Helikonnal és az irodalmi társaságokkal karöltve óhajtja megvalósítani céljait, melyek nem mások, mint az élet céljai, a magyar szellem és örök emberi igazságok és szépségek szolgálata a művészet legmélyebb respektusában.

Kisjenőn, 1933. május hó 14-én. Olosz Lajos, Berde Mária, Tabéry Géza. 1933. május 21-én Nagyváradon csatlakozott: Szombati Szabó István.“

mény Jánosnak is, külön levél kíséretében, amelyben négyen arra kértük Jánost, jöjjön velünk ő is, tartozzék közénk. Válaszokat várva, szeretettel üdvözöl igaz barátod:

Tabéry Géza.

A Tabéry-csoport Molter Károly, Nyirő József, Szentimrei Jenő, Bárd Oszkár és a magam csatlakozására is számított, de mi, noha egyben-másban az elégedetlenkedők közé tartozunk, minden rokonérzésünk mellett sem voltunk hajlandók belépni az alakulatba. Az volt az álláspontunk, hogy ha vannak is visszasságok a közös együttműködés terén, azokat a helikoni munkaközösségben kell megszüntetni. De az *Emir* elindult a maga útján. Az idő őket igazolta. Be kellett látnunk, hogy a Helikon erőviszonyai olyképpen alakulnak, hogy bizonyos kérdések közmegelegedésre sohasem lesznek elintézhetőek. Az Emir könyvkiadványai során kiadta Berde Mária, Tabéry Géza, Károly Sándor regényeit, Szombati Szabó István posthumus verseskötetét, szoros együttműködést teremtett a Nyugat könyvkiadóvállalattal, de e kapcsolat a Nyugat könyvkiadóvállalat igazgatójának, Fejes Lajosnak betegsége következtében csakhamar felbomlott.

E személyi jellegű összekoccanás csak egyik epizódja volt a Szépmíves Céhben mutatkozó változásoknak. De már akkor sem volt jelentéktelen, mert úr maradt a távozók után és nagyon megnehezítette azok fáradozását, akik enyhe bírálataikkal arra törekedtek, hogy a Helikon közszelleme ismét a régi legyen.

A helikoni munkaközösség nyilvánvalóan nagy megrázkódtatását kifelé elfüggönyözték azok a zajos kiadói sikerek, amelyek az anyagilag is érvényesülő helikoni írók egy részénél minden érzelminél szilárdabb kapcsolatot teremtettek.

Még az Erdélyi Szépmíves Céh fennállásának tizedik fordulója alkalmával is úgy volt, hogy bár irodalmunk teljes vértetben ugrott ki, *az erdélyi írók műveiből a romániai magyar nyelvterületen legfeljebb néhány száz példányt lehetett eladni.* Irodalomból az egyetlen Markovits Rodionon kívül komoly pénzt senki sem keresett. Odáig mindenesetre eljutottunk, hogy az írói művek megjelentetése biztosítottnak látszott. A helikoni munkának egyik nagy szervi baja volt, hogy miközben valamilyen gargantuai mohósággal mindent megszervezni igyekezett, tudományt, képzőművészetet, ifjúságot, népet, közkönyvtárakat, színházat, román-magyar közeledést, következetesen elmulasztotta, amire hivatott volt: megszervezni az erdélyi olvasó közönséget. Tamási Áron még 1940-ben is, amikor a Brassói Lapokban cikket írt a huszonkétéves erdélyi irodalom és közönség kapcsolatairól, gyászosan állapítja meg, hogy az erdélyi író éppen Erdélyben nem tudott gyökeret verni.

A Szépmíves Céh kiadványaira jórészt azok fizettek elő, akikre minden fajtájú könyvtermék rászótható volt. A erdélyi közönség még ha kereste volna is e kiadványokat, akkor sem kapta volna meg, mert a könyvesboltokban nem árulták, az erdélyi sajtó pedig éveken keresztül makacsul egy sort sem írt a Szépmíves Céh kiadványairól. Ebben a korszakban évről-évre minden helikoni tanácskozáson a sajtó közömbösségét emlegettük, noha az ujságírók nem voltak hibásak; nem nekik kellett törődni, hogy egy-egy mű megfelelő hirverésben részesüljön. Magának a könyvkiadóvállalatnak kellett volna gondoskodni komünikék elhelyezéséről, hiszen az erdélyi sajtó most már elborzasztó anyagi vívódásokon ment keresztül és nem lehetett várni, hogy az ujságírók, akik nem kaptak fizetést és reggeltől estig kölcsönökért szaladgáltak, napi munkájuk elvégzésén kívül még lelkes tanulmányokat is gyártsanak az erdélyi írók könyveiről. Így született meg az egyik helikoni határozat, hogy az írók maguk gondoskodnak nemcsak saját, de a helikoni szerzők könyveinek hirdetéseiről, bírálatok elhelyezéséről, amely fogadkozás természetesen csak pár hónapig futotta, mert már igazán túl voltunk a „hőskoron“ és a hagyományos szolidaritásnak is befellegzett.

Más kérdés azután, hogy lehetett volna-e közönséget is kitenyészteni az erdélyi írók könyveinek? Voltak borúlátók, akik azt állították, hogy Erdély magyar közönségének műveltségi foka el sem bírja a nagyobb példányszámot. Többen tagadásba vettük ezt az állítást. Végtére is a békebeli magyarországi könyvtermelésnek 42%-a fogyott Erdélyben, a pesti divatos írók könyvei most is fogytak, Földi Mihály munkáit meglehetően találni számos református parochián, a kölcsönkönyvtárak egyre-másra nyíltak meg, volt tehát olvasó, csak ízlése nem csiszolódott az erdélyi olvasmányok irányában és ezt pusztán csak jóakarató javallatokkal elérni nem is lehetett.*

Magátólértetődően merült fel tehát már kezdetben az ötlet, hogy az erdélyi irodalomnak az anyaországban keressünk minél nagyobb számú olvasót.

Ez a törekvés túlon-túl is sikerült.

Az első komoly megállapodás az erdélyi írók munkáinak a Magyarországon való árusítása tekintetében 1928-ban történt, amikor az Athenaeum a céh-könyvek másodkiadására vállalkozott. Az első megállapodás szerint az Atheneum kötelezi magát, hogy a céh minden kiadványát újra kiadja. E megállapodást később odamódosította, hogy csak azt adja ki, amitől üzleti hasznot remél. Örömmel kellett elfogadni az Atheneum mó-

* Jellemző, hogy Sulyok István és Walter Gyula egy Déván megjelent szépírói könyvsorozat számára ezekben a rossz időkben is 2500—3000 előfizetőt tudtak beszervezni.

dosított ajánlatát is, mert az 1931. évi általános gazdasági válság óta a céh anyagi helyzete is a legsúlyosabban megrendült, bankbetétei elvesztek, az előfizetők közül sokan lemondottak, akik megmaradtak, azok sem fizettek pontosan. Tartott ez az állapot egészen 1933 tavaszáig és azóta — gazdasági vonatkozásban — fokozatosan javult a helyzet. Az Atheneummal kötött szerződés nem vált be. A Szépmíves Céh új szerződését most a Géniusszal köti meg, amelynek eredményei különösen 1934. év vége felé kezdenek érződni egy tízkötetes erdélyi sorozat beindításával. 1934 és 1935-ben a céh helyzetet — amely most már teljesen magánvállalat volt — feljavult a Révai Testvérek céggel történt új megállapodás következtében. A céh irodája szaporította személyzetét is, alkalmazottainak fizetését 20%-kal felemelte, de hogy az íróknak a hőskorban elért és a válság idején 50%-kal lenyomott honorárium-kulcsát visszaállítsa, arról már nem esett szó, mondván, hogy a helikoni írók amugyis bőségesen keresnek az anyaországban.

Igaz is: a Révai akkori igazgatója az erdélyi könyvek sorozatos elhelyezésével valóságos csodát művelt Magyarországon. Magától értetődő volt, hogy amikor Lantos Kálmán 1935 nyarán megjelent a marosvécsi találkozón, íróink zajosan ünnepték és Nyirő József meleg szavakban üdvözölte az erdélyi irodalomnak e remek nagykövetét. De már akkor is néhányan úgy éreztük, hogy *más* a magyarországi könyvsiker és más az erdélyi irodalom hősi lendülete és minden külső csillogás ellenére is egy olyan korszak fog bekövetkezni, amelyben irodalmunk aláhanyatlík.

Lantos Kálmán tömjénezett személyétől sem voltunk elragadtatva.

Miben állott ennek az egyébként kiváló üzleti érzékű fiatalembernek az ügyessége? Lantos Kálmán felismerte, hogy az elnyomott Erdély iránt megmutatkozó óriási politikai érdeklődést sikeresen lehet kamatoztatni és minden szellemi terméket, amely Erdélyből jön, pompásan el lehet helyezni élelmes ügynököltetéssel. Előbb azonban be kellett öltöztetni bakacsinnal bevont honfíúba. Háttérrel kellett kölcsönözni nekik: a székelyvérbe mártott csendőrszurony látványát. Lantos Kálmánnak nem volt elég, hogy Nyirő és Tamási székelyek voltak, pluszként odaadományozta nekik a halinakötést. Az ügynökök árvalányhajasan lépkedtek Miskolctól a szegedi tanyákig és amikor bepopogtattak a kisbürgözdai állomásfőnökhöz, vagy a tarpai asztalosmesterhez, meglassították a hangjukat. — Csitt, — suttogták titokzatosan, — Erdélyből jöttünk! — A szegény asztalosmesterben meghült a vér. — Erdélyből jöttünk, — suttogták újfent még halkabban, ujjukat keresztbetéve ajkukon, — éheznek véreink!

Lehetetlen volt elő nem fizetni.

Az ügynökök vetekedtek a legleleményesebb megoldozó módszerekben. Az előfizetők jelvényt kaptak, a marosvécsi vár email-emblémáját. Az előfizetőknek megígérték, hogy a sorozat átvétele után zacskó földet fognak kapni a megszentelt Erdély földjéből. A céh könyvei bevonultak a nemzetközi árú-mintavására. Lantos Kós Károllyal megcsináltatta a könyvnapokra a Céh Szervita-téri sátrát, ahol az eladással foglalkozó hölgyeket kalotaszegi és torockói varróttasba öltöztette. Ő vette kezébe az írók magyarországi körútjait is és alig egy-két év alatt elérte, hogy a céh-sorozatok előfizetőinek száma sok ezer lett. Az előfizetők neveit tartalmazó könyvet ki is nyomtatta, olyan vastag volt ez, mint egy telefonkönyv.

Azok a túlzások, amelyeket az ügynöki kar a céh-könyvek terjesztése körül kifejtett, megbotránkoztatták a magyarországi írókat. De az erdélyi írók is ízléstelennek tartották, ám egyelőre szemet hunytak. Amikor azután a céh irodája beengedte Lantos ügynökeit Erdélybe, ahol ugyanazt a lemezt kezdték játszani, amit a jámbor Dunántúlon, — éheznek az írók... éheznek a nép... — e visszásságot a helikoni gyűlés elé kellett vinni és ott legélesebben kellett tiltakozni az írókat kompromittáló lehetetlen bemondások ellen.

Miben állott a túlhajtott propaganda veszélye? Egyrészt abban, hogy az erdélyi író a céh-vel együtt a pesti kiadó járószalagjára került. Az óriási apparátussal dolgozó pesti kiadó már nem vállalja azt az erdélyi célkitűzést, amely életlehetőséghez egyaránt kíván juttatni lírikust és prózai író, népies és urbánus szellemiséget. Nem volt inyére a „humanista“ irodalom kitenyésztése sem, mert abból akadt Budapesten is elég. Nem kísérletezhetett merészebb elgondolása témákkal, gondosan félretett minden olyan kéziratot, amely az átlag-olvasó beidegzett erdélyi szemléletét megváltoztatta volna. És mert ilyen mű nem kellett a budapesti kiadónak, a céh maga sem adta ki, hiszen minden kalkulációjának alapja az volt, hogy az új kiadvány mennyiben lesz beleilleszthető az ország minden részében ténfergő árvalányhajas-had cséplőmunkájába. Így a céh nem adta ki Balázs Ferenc „Rög alatt“ című könyvét, amely egyike volt a legszebb erdélyi önéletrajzoknak. Így Finta Zoltán huszonnégy éven keresztül, ellenére annak, hogy a munkaközösségnek már alapítástól kezdve tagja volt, nem tudta rábírní az irodát, hogy egyszer már tőle is adjon ki egy verseskönyvet.

Lantos Kálmán erélyes kézzel nyúlt be az erdélyi dráma budapesti propagandájába is. Az erdélyi képzőművészet Budapesten csak rajta keresztül érvényesülhetett. Tervbe vette az erdélyi zeneszerzőknek magyarországi propagálását is, „fantáziát” látott néprajzi cikkek árusításában is, sőt már külön idegenforgalmi irodát is felállított. Az erdélyi Génius szabályo-

zását szerényen a maga számára tartotta fenn, Erdély minden szellemi termékének piaci forgalmát ő tartotta kezében és ha csirázott egy más megmozdulás is, amely nem rajta keresztül kíváncszott a nagy nyilvánosság elé, azt finom diplomáciával leszerelte.

Lantosra persze nem volt ok haragudni. Legkevésbé azoknak, akik tevékenységéből a maguk számára is eredményeket láttak. Idehaza azonban ennek az új irodalom-politikának súlyos árnyoldalai is megmutatkoztak. Az erdélyi olvasóközön-séggel s a társadalmunkkal való eleven kapcsolat megteremtése elődázódott. A helikoni gyűléseken a fenséges eszmék szolgálata egyre halkult és elerőtlenedett. A helikoni írók értekezle-tein mind több szó esett az erdélyi írók sorozatainak nagy-mérvű sikeréről, a husz- és harmincezres példányszámról, mind több a pénzről, — amelynek birtoka most már lehetővé teszi, hogy az író ingatlant vásároljon, ha husz lánc földje volt, még huszat vegyen hozzá, — és mind kevesebb szó és mind bizonyta-lanabb meggyőző erővel azokról a régi törekvésekről, amelyek jogosultságát az írói céh egyeteme ismerte fel és hangoztatta. A helikoni közösség akarva, nem akarva két táborra oszlott. Az egyik oldalon a „boldog bírlalók“, akik természetesen el voltak ragadtatva a céh növekvő „lendületétől“ és nem tudták megérteni a falakon kívül maradottak akadékoskodását, mert hogy a sorozatok eladásából származó nagy erkölcsi nimbuszt az euforizmusnak nem ugyanazon lobogásával értelmezik, mint ők. A magaslatra felért erdélyi írókat Lantos Kálmán csillag-zata összetartotta. Mondom, Lantos Kálmánra felesleges volt görbe szemmel tekinteni. Ő csak üzletember volt, akinek Erdély szellemi élete nem jelentett többet, mint a bihari bauxit, vagy a marosvölgyi épületfa, amelyet kifizetődik kitermelni, érdemes foglalkozni vele, mert van benne vitamin, van benne elgondolás. De végtére a Helikon magasabbrendű erkölcsi testület is volt és az elharapodó merkantil megmozdulás homlokegyenest ellenkezett az írói csoportosulás eredeti célkitűzéseivel. Legalább a tanácskozásokról kellett volna kiebrudalni az üzletet. Nem, ez többé már nem az ügyefogyottak és mezitlábások szent gyü-lekezete, amelynek minden résztvevőjét, kis- és nagycsillagot egyaránt a szolgálat kötelme fogta össze. Kezdtünk kiábrán-dulni a. helikoni mámorból. Kisértetiesen tisztán láttuk, hogy a világ még meg sem változott körülöttünk, mi már nem azok vagyunk, akik voltunk, de szembenéző csoporttörödékek. Az egyik oldalon azok, akik a maguk szobrukat alakítják, a másik oldalon, akik nézik a szobrot, amint megércesedik, négyszeresé nagyul fel előttük s belemagasztosul a történeti távlatba. A kri-tikai hang most már annál indokoltabb, mert a beavatottak is észreveszik, amit a kívülről szemlélő még nem láthatott. Azt tudniillik, hogy az erdélyi irodalom hamarabb veszíti el eszmé-

nyeit, mielőtt a felszabadulás, önönmagunknak feleslegessé tétele bekövetkezett volna; hogy a pálma nem a súly alatt nő, hanem a Lantos Kálmán díszkertjében; hogy az utántermelés megakadt, az író munkaprogramot változtatott, elkezdett a rádióknak dolgozni, mert ott jobban fizetnek, szindarabot írt, mert a színpadon nagyobbak a lehetőségek, filmszcenáriumokon törte a fejét, mert az ember sohasem hagyja ott a kártyasztalt, amikor nyereségben van, viszont nem kínlódik többé új elbeszélésekkel, mert megjelent novelláit most már az anyaországban különböző címek alatt négyszer és ötször is kiadja, feleslegesnek tart minden kiállást, a tervezgetések, az álmódzások, a kollektív munka színteréről is visszavonul, ifjúkori ábrándnak, sőt tévedésnek tartja az első tizesztendő irodalmi jelszavait. Ha egyesek meg is ütik a lármafát, vállat von, neki „dolgozni“ kell, ő csak véletlenül „erdélyi“ író. Neki csak téma Erdély, mert ez a téma divatban van — téma és nem élmény. Bárki ellenőrizheti, hogy a Lantos-konjunktura óta fokozatosan csökkenni kezd kisebbségi irodalmunknak nemcsak a hite, hanem termelőképessége is és hogy a Helikon nagynemzedékének tagjai már saját folyóiratukat sem táplálják. Sehol semmi „meglepetés“, mert akik ma jelen vannak a színen, már kivétel nélkül ott voltak az indulásnál — az egyetlen Tamási Áron kivételével — és a beérkezettek között sem emelkedett egyik sem a maga már elért színvonala fölé, sőt egyik-másik alázuhant. Kós Károly sohasem ért el nagyobb magasságot, mint a Varjunemzettségben, Nyirőnek döbbenetes székelő novellái értékesebbek, mint munkásságának az a korszaka, mikor pesti kiadója a Julia szép leány című népies rögtönzését is siet a nagy nyilvánosság elé dobni és talán hajlandó még az író mosócéduláit is összeszedni, hiszen torokon kell ragadni a pillanatot, amely esetleg nem tér többé vissza... A régi nemzedék valóban elérte a kulminációs pontot és ha lesznek is még olyan széles ívelésű írói alkotások, mint például Bánffy Miklós erdélyi Forsyte Saga-ja, a *Megszámláltattál...* és ha egy-két Karácsony Benő könyv még emlékeztet is arra, hogy az írói fejlődésnek nem akadály a betöltött ötven év, ha Tompa László, Reményik Sándor magányosságra kárhoztatott költészete egyre is érik és új csillogást ragyogtat, nagy általánosságban az írói berkekben fáradtság és elközömbösödés észlelhető. Ha pedig az anyaországban mindennek az ellenkezőjét látják, ez csak azért lesz érthető, mert szellemi exportunk odaát időben csak nagy késéssel érkezett el.

Nem fejlődés, hanem hanyatlás. És ha e korszakot mégis a „helytállás“ korszakának nevezzük el, ezt csak azért tesszük, mert a későbbi korszakhoz viszonyítva szellemiségünk helyzete még nem volt kedvezőtlen és még sokunkban élt az idealizmus. Tiszteletreméltó az a fáradozás is, amivel a Helikon házi-

gazdája, Kemény János, aki maga is most már beérkezett író, a vécsei összejöveteleken elkendőzni igyekezett megvénült ifjúságunk szeplőit és ráncait. A teremtő munka lehetőségének még új tüzet lopták (be a Pásztortűz baráti kör tagjai is, akik mint neofiták, áhítatosan füleltek fel egy-egy tisztultabb etikai hangra. Aminthogy hittek még Kacsó, Tamási, Molter is, hittek, hogy szellemi életünk munkaüteme dinamikusabb lesz és hittem jómagam is, a ki még az 1937. évi helikoni napokat követő búcsúvacsorán beszédemben Kuncz emlékét idéztem, a régi végvári szellemet.

Anyaországi és erdélyi vonatkozások.

NE ÉRTSEN FÉLRE AZ OLVASÓ: amikor kesergünk, hogy erdélyi írók anyaországi könyvsikerei elsekélyesítették irodalmi életünk eszmei síkját, távolról sem azt akarjuk mondani, hogy mélységben veszítettük el mindazt, amit a Lantos-propaganda útján szélességben megnyertünk. Az anyaországi szellemi életbe való bekapcsolódást, a legtökéletesebb átáramlást az összes magyar nyelvterületek lelki közösségébe minden szellemi megnyilatkozásunk alapvető tényének tartottam. És hogy az erdélyi szellemiség társadalmi funkciója nincs az elszakított nyelvterületre korlátozva, ezt a folyton-folyvást visszatérő gondolatot sok kartársánál következetesebben e sorok írója szolgálta. A kisebbségi életet ki kell emelni azok mögül a felhők mögül, amelyekkel a román többség eltakart bennünket, be kell illeszteni nemcsak a magyar, de az európai organizmus szövődékébe is. Ha kisebbségi életünk megtanult járni a maga lábán, hát akkor engedjék meg fel is nőni. Tegyék lehetővé, hogy látható formát találjon, mert bár néptöredék, de közjogi elszakítotttsága ellenére is mint egy különleges népegyéniség vesz részt a többi nemzetek koncertjében és általános magyar eszményeket tudatosít.

Elvitathatatlan, hogy az erdélyi irodalmat a Lantos-akció nagy mértékben tudatosította az anyaországban. Sűrű írói bemutatkozások révén közvetlen kapcsolatot is teremtettünk a közönséggel. De bármilyen paradoxonszerűen is hangzik, *a magyarországi író nehezebben ismert meg bennünket, mint a magyarországi olvasó.* Az ügynökök nem íróknál házaltak, ezeknek nem volt pénzük díszkötéses sorozatok megvásárlására. A sajtó sem foglalkozott velünk rendszeresen, egy-két tiszteltreméltó kivételtől eltekintve. Az anyaországban divó klikkrendszer nem engedte meg, hogy a napilapok és irodalmi folyóiratok *más* könyvekkel is foglalkozzanak, mint saját érdekeltségük körébe tartozó szerzőknek a műveivel. Az az idegenkedés, amely megvolt bennünk a pesti íróval szemben, a pesti íróban is megvolt velünk szemben. Ezért találtuk meg az inti-

musabb kapcsolatot legelső sorban az utódállamok magyarságának íróival, akiknek lelki összetétele a miénkhez hasonlított és ezért ismertek bennünket pontosabban és kimerítőbben Szegeden, vagy Debrecenben, vidéki emporiumokban, mint a budapesti írói körökben. Egyik-másik tekintélyes fővárosi kritikus lapjában őszintén bevallotta, hogy az erdélyi irodalmat csak töredékeiben ismeri. Csak a nagy nevek kerültek el hozzá, bizonyos reprezentatív művek, nem egyszer a Lantos Kálmán szárnyain. Az írók zöme csendben dolgozott Erdélyben, nem érdemtelenül, de mégis kényszerű elszigeteltségben. Az erdélyi szellemiség társadalmi tevékenysége körül keletkezett félreértés még mindig nem oszlott el. Hallomásból sokat tudtak rólunk, de nem volt egységes képük, amelybe az erdélyi írói társadalmat beleilleszthették volna.

Az erdélyi írókkal a személyes érintkezést inkább a hivatalos anyaországi irodalom tartotta fenn ott. Azokat az erdélyi ismerték, akik maguk is szorgalmasan feljártak és kapcsolatokat kerestek. Oh Erdély, Erdély! — tette szívére a kezét Karinthy ironikus álszenvedéllyel és a mozdulatában benne volt nemcsak az ő, de igen sok anyaországi intellektuel ítélte. Erdély fogalma számukra csak egy elnyomott politikai terület jelentett, amelyen derék magyarok prüszkölnek és a fogukat csikorgatják, de hogy mi van Erdélyben, milyen is az a kisebbségi élet, erre nem voltak kíváncsiak. Ezt megismerni fáradságosabb, körülményesebb lett volna, tehát mellőzték, megelégedtek a puszta szolidaritással, amelynek gyakorlatiasítása már nem a maga bajaival küzködő magyar társadalomnak a feladata, hanem a politikusoké, a revizionista mozgalomé. Hogy mennyire csak a felületen élt az erdélyi kérdés és nem a szívekben mélyen beágyazva, arra jellemző a következő eset. Budapesten hónapokig adtak egy hazafias fércelményt, a címe: Tüzek az éjszakában. E színdarab a kolozsvári kisebbségi magyar színtársulat hősiességeit dramatizálta. A közönség megkönnyezte a darabot, megindította az erdélyi histriók szomorú sorsa. De amikor egy bizonyos idő elmultával Janovics Jenő vezetésével *ugyanaz* a kolozsvári magyar színház ment fel vendégszerepelni Budapestre, amelyről a Tüzek az éjszakában szólt: a közönség gondosan elkerülte a színháznak még a tájképét is. Nem volt kíváncsi a kisebbségi színészetre és Janovics vállalkozása anyagilag csúfos kudarcba fuladt. Nem a valóság, csak annak égi mása tudott ráhatni a magyar közönség képzelőtehetségére. Ilyenképpen alakulhatott ki az erdélyi irodalom képe is a velünk nem egy sorsban élő magyar közönségben. Mint egy természeti jelenség. Mint egy tünemény, amelynek létezéséről sokat hallani, de hogy miben áll e tünemény lényege, erre vonatkozólag nagyon is megoszlottak a vélemények.

1932-ben akkúit meg Budapesten az Írók Gazdasági Egye-

sülete, amelynek elnöke *Pakots József* képviselő és író volt. Rokonszenves volt vállalkozása, nem irodalmi hiúságokat legyezgetett — gazdasági tömörülést tűzött ki céljául. Felkarolni az írókat nyomoruságos anyagi helyzetükben, hóna alá nyúlni a szegényeknek, társadalmi akciót előkészíteni, hogy az írók ne legyenek kénytelenek megalázni magukat, ha pénzzavarba kerülnek. Mindezt *Pakots József* remekül oldotta meg. Meg tudott nyerni intézményeket és társadalmi alakulatokat e célra, mecénásokat szerzett és magában az egyesületben pedig a különböző világszemléleti alapon álló írók között a legtökéletesebb harmóniát hozta létre, ami annál könnyebben ment, mert nem eszmei harcokról és egyesek kitüntető osztályozásáról volt szó. Hanem az író anyagi létalpjának a megtartásáról. A testületi szellem ápolásához hozzátartozott az a terv is, hogy az *Ige* minden évben Magyarország valamelyik fürdőhelyén írói kongresszust rendez, ugyanakkor nyolc-tíz napig hatvan-hetven írónak és családjának díjmentes vagy igen olcsó nyaralást biztosít. *Pakots* egyesülete valahogyan a mi Helikonunkra emlékeztetett, anélkül, hogy az ösztönzést tőlünk nyerte volna. Figyelemreméltó, hogy a Helikont és az Erdélyi Szépmíves Céhét az anyaországban kezdték másolgatni. Szegeden, Debrecenben „szépmíves céh”-ek alakultak, havi egy-egy könyv kiadásával, a közvetítői kereskedelem kikapcsolásával. Nagyon megtetszett odaát a marosvécsi Helikon, mint az írók parlamentje is, mint önrendelkező testület, mint szabad szakmabeli tömörülés, amely maga veszi kezébe a sorsát; mint tuskulánium, ahol évente egyszer az írók kikapcsolhatják magukat a gondból, szeretet veszi körül őket, fényűzősködhhetnek, anélkül, hogy ez pénzükből kerülne. Kétségtelenül a helikoni példa hatott a Felvidéken *Szentiványi József* képviselőre, aki meghívta a cseh-szlovákiai magyar írókat Szliáts fürdőbe, a *Szentiványi* kuriára és megkísérelte, hogy a világszemléletileg a miénkhez képest még szétagotabb írói társadalomban megteremtse az egységet.

Mert ez az „egység” gyönyörű gondolat volt. Ha a budapesti írók elragadtatása az erdélyi irodalom mozgalmaival szemben nem is volt általánosan elismerő, maga a tömörülés rendkívüli mértékben imponált. Ezt csak Erdélyben lehet megcsinálni — mondogatták fanyarul —, de talán meg kéne próbálni nálunk is. Meddő kísérlet. Hogy az ilyesmi sikerüljön, ahhoz az szükséges, hogy egy külső politikai erő kényszere csi-szolja le az ellentéteket. Ha a nyomás igen nagy, a közös érdekek felismerése annál könnyebben megy. De ha nincs nyomás, akkor miért feláldozni azt, amit az író joggal vagy jogtalanul, hivatása legértékesebb tulajdonának tart, az egymagában-állás jogát? *A pálma csak a súly alatt nő* és ezt látjuk a mi Helikonunknál is, amely a felszabadulás után már csak pusztá keret.

Pakots József sokat beszélgettünk az írói egység meg-

teremtésének problémájáról az anyaországban is, de rájöttünk, hogy az anyaországi viszonyok írói vonatkozásban egészen mások, mint Erdélyben. Az anyaországban *egyedül* az anyagi érdekek védelme az egyetlen közös alap, amelyen az írói társadalom egybeterelhető. Más kérdés azután, hogy ha ez a gazdasági egyesület létrejön, nem fejleszhető-e tovább eszmei irányban is, annál a lehetőségnél fogva, hogy az írói kongresszusokon azok az írók, akik soha nem látták egymást és elfogultak voltak egymás iránt, a közvetlen érintkezés során közelednek egymáshoz? Mindezt majd csak később — mondta Pakots József —, ha majd látják az írók, hogy nem díszegyletesdit játszunk csupán, de létezésünkre szükség van, mint egy falat kenyérre. Ellenben egy eszmei dolgot már most meg kell csinálnunk. Be kell választanunk az Igébe az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyar irodalom reprezentánsait. Írói kongresszusainkra meg kell hívni az összes magyar nyelvterületek íróit. *Ismerkednünk kell egymással és szervezkedésünket úgy kell kiépíteni, hogy országhatárok felett elszakított írótestvéreink is kezét foghaszanak velünk.*

Pakots József erdélyi székely ember volt, ez a gondolata is erdélyi. Persze, hogy örültünk az ötletnek, hiszen így az erdélyi irodalom munkásai végre alkalmat találnak, hogy magukkal, az anyaországi írókkal is sűrűbben összekerüljenek. Pakots József elküldte meghívóját már az első Ige-hét alkalmából, — amelyet a Balaton különböző pontjain tartottak — a Helikonhoz, az Erdélyi Irodalmi Társasághoz, de e kongresszuson csak néhány erdélyi író, Tamási Áron, Szántó György és én vettünk részt. A Helikon irodája, úgy látszik, nem ismerte fel ennek az intézménynek a jelentőségét. Hüvös udvariassággal megköszönte, hogy törődtek vele, hivatalosan azonban nem képviseltette magát. Talán a közlő könyvnapal volt elfoglalva, vagy a vécsi értekezlet előkészítő munkáival, vagy talán eszméinek a kisajátítását látta anyaországi vonatkozásban, nem tudom. Pakots megbízásából magánszorgalomból én igyekeztem megszervezni a résztvevőket úgy a balatoni, mint a rákövetkező években a margitszigeti és lillafüredi írókonferenciánkon. A két utóbbin az erdélyi írók már nagyobb számban vettek részt és az erdélyi tudományosság képviselői is jelen voltak.

A balatoni íróhét alkalmából bejártuk Veszprémet, Fűredet, Siófokot, Keszthelyet és mindenütt előadásokat tartottunk. Miután az erdélyiek között én lettem a „szónok“, az erdélyieknek szánt üdvözletekre nekem kellett válaszolnom. A felvidékiek szónoka rendszerint Mécs László volt. Emlékszem, Siófokon egy délután lefeküdtem szállodai szobámban és nem szándékoztam résztvenni a nagyteremben folyó tanácskozáson. Egyszerre csak kopogtak az ajtón. Tessék lejönni, mert megérkezett Karafiáth Jenő miniszter úr és beszédében üdvö-

zölte az erdélyieket. Öt perc múlva magamra kapva ruhámat, már lenn voltam a teremben. A szónoklás álmos fővel, megriadt állapotban, egy átborozott éjszaka után nem ment valami jól, de szerencsésen rátaláltam egy hasonlatra, amely megmentette a helyzetet. Az erdélyi irodalomról szólva — úgy cipeltem ezt a hasonlatot tíz és-egy néhány éven keresztül, mint az ügynök a mintakollekcióját — azt mondtam, hogy létezik egy csodálatos tengerszem Erdélyben: a Gyilkostó. Egy viharos napon megnyílt a föld és helyén tektonikus rengések következtében tengerszem keletkezett. Így, politikai rengések következtében, amikor hegyek omlottak össze és a régi megszokott táj semmisült meg, mindnyájunk vigasztalásaképpen létrejött a nagy természeti fenomén, az erdélyi irodalom. Ezt a váratlanul felbukkant hasonlatot azután, valahányszor kimerült a szótáram, igen sokszor elsütöttem, úgy hogy a beavatottak csendesen összenéztek: mikor jön már Ligeti a Gyilkossal?!

Az íróheteken nemcsak a magyar irodalom apraja-nagyja fordult meg, üdült, vagy szerepelt, nemcsak igen bensőséges barátkozások alakultak ki az írók között, de elértük azt is, amire törekedtünk: hiteles tájékoztatót nyújthattunk az erdélyi irodalomról barátainknak, felhivhattuk a figyelmet azokra az írókra is, akiket egy más irányu propaganda eltakart, megismertettük jelszavaink értelmét az érdeklődőkkel és rá tudtunk venni egy sereg író, hogy most már ők látogassanak el hozzánk és szerepeljenek a megrendezendő estélyeken. Az utódállamok magyarságának írói. is ebből a szemszögből ítélték meg e találkozás jelentőségét. A magyarországi írói vezéregyéniségek csak egy-egy délutánra szaladtak le a fővárosból, hogy lássanak bennünket, de mi hálásan vettük a sors-tól, hogy megismerhettük őket, hiszen eddig úgy éltünk, mint két idegen csillagzaton. Most már a gyakorlatban is helyreállt a rég áhított szellemi folytonosság. A kongresszusok szűkebb vezérkarához tartoztak és mindvégig velünk voltak Supka Géza, Kárpáthy Aurél, Balassa József, Baktay Ervin, Rédey Tivadar és az írói intimitások legalaposabb ismerője Halmi Bódog. A fiatal írók társaságában mi erdélyiek főként Illyés Gyulával, József Attilával, Fodor Józseffel és Erdélyi Józseffel kerültünk össze. Bensőség tekintetében nyilvánvalóan a balatoni íróhét volt a legmaradandóbb, mert ez volt az első. A margitszigeti íróhét iránt, amikor a Palatinus-nagyszálloda látta vendégül a kongresszusi írókat, mintha lankadt volna az érdeklődés, aminek az a magyarázata, hogy tulajdonképpen Budapesten voltunk és budapesti írónak nem volt ujdonság a Margitsziget. E kongresszuson mint szónok, Tamási Aron aratta a pálmát. Neki kellett üdvözölni Albrecht főherceget, akit minden különösebb és a megszokott titulus helyett, mint „herceg úr“ szólított meg. Ez Erdély! — néztek össze a jelen-

levők — csak az erdélyiek mernek ilyen bátran és férfias nyíltsággal beszélni! Igen az erdélyiek valahogyan mások voltak magatartásban, szókimondásban, vérmérsékletben. Ezt volt alkalmuk tapasztalni a pestieknek, valahányszor erdélyi írók jelentek meg a dobogón. Ezeken a konferenciákon is úgy alakult a dolog, hogy a kongresszus irányítását az erdélyi Pakots Józseffel csakhamar az erdélyiek ragadták a kezükbe. Most már hatott az erdélyi példa más vonatkozásban is. Az Írók Gazdasági Egyesülete könyvkiadóvállalatot létesített, a Magyar Szépiró Céhét, amelynek első öt kötetét Baktay Ervin, Kodolányi János, Kőrös Andor, Pünkösti Andor és Zsolt Béla írták. Ekkor határozták el, hogy az IGE írói bemutatkozást rendez Erdély városaiban. Pakots József is nagyban készült, hogy egyszer ő is betoppan Vécsre. Nem sikerült e terve. Erdélybe nem tudott lejönni, maga helyett azonban elküldötte Misztótfalusi Kiss Miklósról írt regényét, amelyet boldogan helyeztem el a Keleti Ujságban.

Pakots József, amint emlékezetes, a lillafüredi írókongresszuson halt meg. Az írók dolgában sürgősen fel kellett szaladnia Budapestre azzal, hogy estére visszajön. De nem tért vissza. A szíve ölte meg. Ennek a könyvnek kapcsán, amely előszeretettel azokról emlékszik meg, akik egy etikus gondolatnak a mártíromságig megszállott harcosai voltak, el nem halványuló fájdalommal újítom meg Pakots emlékezetét, mert ő bizonyossága annak, hogy minő csodákra képes az igazi idealizmus és a törhetetlen cselekvési szándék.

Az IGE és az erdélyi irodalom kapcsolata nem lehetett tartós már azért sem, mert Pakots halála után az intézmény összezsugorodott. Amikor e kapcsolatok mérlegét felállítom magamban, azt hiszem, hogy a mi hatásunk a magyarországi írókra és írói intézményre nagyobb volt, mint megfordítva. Nyilvánvaló e kapcsolat akkoriban már azért is fontos volt, mert ellensúlyozta Lantosék megmerevítő és elmerkantizáló törekvéseit és az erdélyi írói mozgalmat eredeti céljai felé visszavezetve, a magyarországi írómozgalom számára is eszmei gazdagodást jelentett.

Színház és dráma.

A MAGYAR SZINHÁZ HŐSKORA és egyben virágzásának korszaka már a huszas évek derekán befejeződött. Azt a lendületet, amelyet az irodalom még közel tíz esztendeig megtartott, a színház, mint üzleti vállalkozás nem tudta megőrizni. Irni akkor is lehet, ha összetörnek a társadalmi és gazdasági élet biztosítékai. Remekművek szülehetnek meg mély magányban, nélkülözések között, a száműzöttek Tomiaiban. Az irodalomnak kedvez minden fajtáju elnyomatás. A magyar irodalom

kivirágzását siettette a Bach-korszak és amikor 1867-ben megszűnt a politikai nyomás, az irodalmat tápláló nedvek is kiapadtak. De más a színház és az újságírás. Egyiküket sem lehet légüres térben csinálni, elsatnyult viszonyok között, anyagi eszközök nélkül, a nemzeti lelkesedés felkeltésének híján. Dante eposzához, vagy az Ember tragédiájához csak egy ludszártoll kellett. A színház azonban tömeg és gépezet. Igaz, volt egy korszak a magyar színjátszás történetében, amikor a Laborfalvy Rózák és Dérynék a hordó tetejéről szavalták Shakespeare-t. De *akkor* egyedül a színház védte a magyar nyelvet. Ma az anyanyelv szolgálatában áll a rádió és a sajtó is. Akkor egy klasszikus remekbe a nemzet fájdalmát olvasták bele, ma a klasszikusok nem érdeklik a mozijáró közönséget. Akkor a színház volt az egyetlen szórakozási forma is, ma a színházzal egy csomó más látványossági termék versenyez. Állapítsuk meg azt is, hogy a mi átlag erdélyi közönségünk nagy része nem is volt fogékony magasabbrendű műveltség befogadására. Molière vagy Aristophanes hívei nem tölthetnek meg egy arénát. A hagyományhű színházat Erdélyben a gazdasági válság idejében, a színészi utánpótlás minden reménye nélkül, egy szörnyű nyomás és cenzura alatt fenntartani kép-telenség.

Pláne, ha hozzájárul egy olyan szellem is, amely nem is akarja a színházat tehermentesíteni minden zökkenéstől és ok-talanul személyi válságokat idéz fel.

Így a kolozsvári színháznál mi sem lett volna természetesebb, hogy a közönség és színházpolitikai körök azt a Janovics Jenőt támogatják, aki néhány évtizeden keresztül az ország egyik legjobb vidéki színházat csinálta meg és erejének még mindig a teljében van. Persze ő is 1926 körül csúszni kezdett. Minden anyagi tartalékát felélte, előadásai romlottak, a társulatot kénytelen volt befogni vidéki turnézásra. A Szinpártoló olyan okok miatt, amelyeket nem ismerünk, elpártol Janovics-tól. 1929—1930 Janovics Jenő utolsó szezónja. A csőd már közelgett. A színház kénytelen volt Nagyváradon, Szigeten, Temesváron, Szatmár-Németin, Brassóban, Nagybányán vándlizni és hogy ez az egyetlen színház Erdély területén egy év alatt 1008 előadást kihozott, ha nem is jelenti már a régi színvonalat, mennyiségben még mindig tiszteletreméltó.

A Szinpártoló 1930-ban a színház igazgatását egy kis kolozsvári bank két fiatal igazgatójára bízta rá. Janovics még névlegesen igazgató, de már a rendezést és a művészi vezetést kiveszik a kezéből és rábízzák a Budapestről lehozott Horváth Árpádra, aki nagy becsvággal látott munkájához, de három-négy jól sikerült előadással még nem lehetett az év többi hét-köznapjaira közönségről gondoskodni. 1932-ben Janovics végleg visszavonul a színháztól. Jellemző az akkori állapotokra, hogy

azt a színigazgatót, akinek köszönhető évtizedeken keresztül a színház nagy hitele, aki saját pénzén építette fel a hajlékot, amelyben a kisebbségi színjátszás menedéket talált, búcsúzása idejében egyetlen lap sem méltatja, mintha nem is egy lángoló-lelkű művészember, hanem egy vagyonsbukott fűszerkereskedő tűnt volna el a sülyesztőben.

A színház vezetését most Kádár Imre és társa betéti társaság, majd a „Thalia“ Rt. veszi át. Kádár Imre ismert ujságíró és műfordító, aki pár esztendőre visszavonult Magyarzsomborra, ahol méhészkedett, most mint színigazgató mutatkozott be a közönség előtt. Rátermett, ambiciózus színházi ember. Legfőképpen azonban finom diplomata. Mint politikai ujságíró, bizalmat ébresztett román részről is, magyar gazdái is vakon megbíztak benne, a közbizalmat most is megszerezte magának, a sajtót egyszerre kézbe kapta és hogy az új vállalkozásnak megfelelő irodalmi körítést is adjon, a Helikon gyámsága alá helyezte, noha a Helikon mint írói munkaközösség legfeljebb erkölcsileg tudott fedezni egy intézményt, de beleszólani az ügyekbe már nem, ezt világosan mutatta a Helikon és a Szépmíves Céh viszonya is.

Csodák persze nincsenek. Dacára annak, hogy az új színházi törvény a látványossági adót csökkenti, a gazdasági helyzet ismét javul. Három évi bukácsolás után a színház újra egyenesben van és a megrendezettség jeleivel halad 1939-ig. Néhány fiatal tehetség felbukkanása, hogy hamarjában csak a tragikus végű Solymosán Magda, Fényes Alice és Kovács György neveit említsük, másrészt az a körülmény, hogy a mozikban betiltottak minden magyar szöveget, újra fokozta a közönség érdeklődését, bár tamáskodunk erősen abban, hogy a Szinpártoló Egyesület lelkes támogatása és egy olyan monopolisztikus helyzet megteremtése nélkül, amely az összes erdélyi vidéki színházak sorsát a kolozsvári színház jóakarától tette függővé, nem kellett volna-e a színháznak is újra lezúlnia? Sok külső szemfényvesztés, egy-egy ünnepi előadásra ráaggatott vitézkötés és legfőképpen a sajtóban megmutakozó teljes kritikátlanság elfeledtette a közönséggel, hogy a kisebbségi színház már csak árnyéka a békebeli kolozsvári magyar színháznak. Nem, akárhogy is szépítjük a dolgot, a különböző válságok után — színházi válságra gazdasági válság, gazdaságira bizalmi, bizalmira igazgatóválság — az ország rész egyetlen vezető színháza megszűnt olyan intézmény lenni, amely alkotó erőforrása lett volna a kisebbségi közéletnek. Viszont el kell ismerni azt is, hogy a régi kolozsvári színpadot a megváltozott életkörülmények között, még ha Janovics Jenő maradt volna az igazgató, nagymérvű támogatás nélkül feltámasztani nem lehetett és nem Kádár Imre, vagy Kemény János becsvágyának a hiányán mulott — sőt ellenkezőleg a legteljesebb elismeréssel

a megtépzó szélviharok között, nem pedig állandó egyenletes lángja.

A Thália vindikálja magának az erdélyi dráma megteremtését is.

Az összes szépírói műfajok között az erdélyi drámaírás bontakozott ki a legkésőbb. Történtek ugyan már kezdetben is kísérletek a drámairodalom önellátására, de ezt a vetőmagot nehezen fogadta be az erdélyi őstalaj. Ahhoz, hogy az írók szindarabot is tudjanak írni, külön rátermettségre van szükség, amely csak megfelelő légkörben bontakozhat ki. Ha történetesen lett volna a szinpad számára is olyan gazdasági érdekektől független kísérleti műhely, mint amilyen a szép-próza számára a Szépművészek Céh, ha nem kellett volna figyelembe vonni a siker és népszerűség szempontjait, amelyek elválaszthatatlanok egy magántőke irányította vállalkozástól akkor talán megszületett volna az önálló erdélyi szinpad, mellette a Kékmadár, amelyről székely íróink, különösen a szinpad iránt fogékony Szentimrei Jenő annyit álmodoztak. Nem volt. Ehhez nagy tőke, mecénások lelkesedése és roppant kitartás kellett volna. Az erdélyi színigazgatók, jelesen Janovics Jenő már a béke években kísérletet tettek helyi szerzőkkel. Darabjaik legfeljebb két vagy három előadást értek el, vagy rosszak voltak, vagy pedig belefulladások a közönség előlegezett közönyébe. A színigazgató látva jóelőre a sikertelenséget, csak immel-ámmal vállalt „ősbemutatót“. Még mielőtt felhúzták a függönyt, már szeretett volna túlesni e fájdalmas kötelmen, mert tudta jól, hogy a közönség csak akkor fogad el egy szerzőt, ha a budapesti siker fémjelzi. És ha véletlenül a helyi szerző személye körül felgyülemlött atyafiságos és ismerősökből álló érdeklődési kör „táblás” házat is eredményezett volna, a második-harmadik előadás már nem érdekli az embereket, hiszen vidéki szinpadon a pesti szerzők legjobb darabjai is legfeljebb kétszer vagy háromszor mennek. És ha nem kap tápot a becsvágy sem, akkor mi ösztökélje a szerzőt? A honorárium legtöbb esetben nem tesz ki annyit, amennyibe a kézirat legépelése kerül. A színigazgató nagynehezen előadja a darabot, fogcsikorgatva vállalja is a deficitet, de hogy nagyobb honoráriumot biztosítson, amikor a budapesti szerzők darabjaiért is csak pár pengő jogdíjat szokott fizetni, ezt senki sem kívánhatja tőle.

A sivár vidék e megfellebbezhetetlen adottságait nyögte a kisebbségi színház, de azért az erdélyi drámának már a korszak elején is számbavehető megnyilatkozásai voltak. *A kisebbségi korszak első öt évében huszonegy erdélyi szerzőnek harmincegy eredeti darabját mutatták be, köztük volt néhány tehetséges is, de ezeknek az íróknak későbbi pályafutása azt*

mutatja, hogy a szinpadírás csak műfajváltási kísérlet volt náluk, nem belső szükség. Egyedül Bárd Oszkár volt az, akinek írói látásmódja a dráma életformája szerint igazodott.

A kritikátlanság, nagyképű hozzánemértés, vagy fölényes lekicsinylési szándék külön is kedvét szegte az erdélyi szerzőknek, akik váltig állígtatták, hogy csak budapesti szinpadra, érdemes írni. De Budapest egyelőre nem érdeklődött a kisebbségi szindarab iránt. Az erdélyi szerzők is elhallgattak. Janovics direktorságának utolsó éveiben megpróbálkozott még néhány helyi darabbal, Nikodémusz Károly, P. Jánossy Béla stb. alkotásaival, ha nem tévedek drámapályázatot is kitűzött, mindezek hamvukba hullt kísérletek maradtak.

Az első komoly erdélyi szindarabíró, aki meghódította az anyaországot is, *Hunyadi Sándor* volt.

Érdekes pályafutás, figyelemreméltó írói karrier. Hunyadi közel negyvenéves koráig egyetlen könyvvel sem szerepelt. De nemcsak könyvvel, novellával is alig. Fiatal kora óta ujságíró, apja s anyja révén állandóan az irodalom legsűrűbb párlatában — ahogyan ő szokta mondani: „a szinpadon születtem és nőttem fel“. A háború alatt Budapesten előkelő lap munkatársa. A háború után jött vissza Kolozsvárra, az Ellenzékhez, elválaszthatatlan barátja volt Kuncz Aladárnak, akivel éveken át együtt lakott. Tagja volt a Helikonnak is. Külön szín a mi nyájas együtteseinken, csak éppen az írás nem érdekelte, vagy legalább is az írásnak az a műfaja, amit mi csináltunk. Az erdélyi irodalomnak periferiáján élt együtt a többi íróval, de nem együtt az eszméikkel és a jelszavaikkal. Amíg 1920—1930 között izzott, kavargott, lelkendezett az erdélyi irodalom és halálos komolysággal emelgette súlyzóit, Sándorka csak szivarozott, szidta Thomas Mannt, Meredithért rajongott és közben asztmatikusan dohogott és köhögött. És egy-szép napon azzal a hírrel lepett meg bennünket, hogy a Vigszinház előadja Júliusi éjszaka című vígjátékát.

Abban a tekintetben, hogy Hunyadinak tehetsége van, eddig sem voltak kétségeink. Izes kis „hirkopfjai“ is elárulták, hogy minden mondanivalójának számócaízú zamatja van és rapszódikus kritikai megjegyzései mögül is elővillant, hogy érti a dolgát. Nem volt tehát vitás, hogy ha nekidurálja magát, akkor fog kitűnőt írni. Ami meglepett bennünket, az, hogy egyáltalában ír. És ami még inkább, hogy a Júliusi éjszaka után most már rendszeresen ír, egy gőzgép mohóságával és olajozottságával. A Feketeszárú cseresznye, a Pusztai szél vezették be a köztudatba az új briliáns drámaírót, akinek sikerei felszabadították benne a prózaírót is. Hunyadi néhány év alatt behozta tartozását, mert annyit írt össze, mint az erdélyi írók legtöbbször az egész kisebbségi korszakban. Tulajdonképpen vele született meg az új erdélyi dráma — pesti szinpadon. Ezentúl

is minden erdélyi darab sikere Budapestről indul el és a sikert mégis Erdély könyveli el a maga számára.

Hunyadi Sándorral egyidőben még egy kolozsvári szerzőnek vannak nagy sikerei. Indig Ottónak hívják. „Torockói menyasszony“-a meglepő kiugrás. Legközelebbi darabját — Tűz a Monostoron, erdélyi történeti tárgyú darab — a budapesti Nemzeti Színházban adják elő, mérsékelt sikerrel, de már Ember a híd alatt c. darabja vélelmezi azt a feltevést, hogy hibátlanul megtanulta a mesterségét. Amikor a magyar fővárosban Hunyadi és Indig darabjait elkezdték játszani, már egy sor Kolozsvárról *elkerült* erdélyi író futott be, mint szinpadí szerző — nem beszélve Zilahy Lajosról és Bónyi Adorjánról, akik Biharból már a közjogi változás utáni években felköltöztek — így Nóti Károly és Török Sándor. Valamennyiüket felszívta Budapest. De Hunyadi Sándort nem. Erdélyiességet őriz nyelvében, sűrűn jár haza, hozzánk tartozik. Meg kell állapítani róla, hogy azok között a szinpadí szerzők között, akik erdélyieknek számítanak, a szinpad ezer fűfangjához, a témának darabbá való kikerekítéséhez, a közönség ízléséhez való alkalmazkodáshoz, ugyanakkor saját írói színvonalának megtartásához senki sem ért jobban, még azok az írói kiválóságok sem, akik csak ezután próbálkoznak meg, hogy e műfajban maradandót teremtsenek.

A helikoni írók közül Kós Károly, Tamási Áron, Nyirő József, Karácsony Benő, Szántó György jelentkeztek időközönként szindarabjaikkal, legtöbbje budapesti szinpadot is kapott és a kritika mindegyiknél kiemelte a magas irodalmi színvonalat. Az élen Kós Károly Budai Nagy Antalja vezet, amelyet a Vigszínház mutatott be. Férfias, jól megépített alkotás, csak éppen az a kevés hiányzik belőle, ami egy művet megfoszt a „könyvdráma“ szagától, az élet példázatává tesz és egybeforraszt vele. Néhány előadásnál többet nem tudott elérni. Hasonló sors érte Szántó György Sátoros király történeti drámáját, amelyet Márkus László adoptált a budapesti Nemzeti Színház szinpadára. Tamási Áron játéka (Énekesmadár, Tündöklő Jeromos, Vitéziélek) elbájoló, csapongó, frissek, formailag felszabadítják a szinpadot béklyóitól, de nem szabnak új törvényt neki. Tamásinak egyelőre birkóznia kell sajátos műfaja technikai nehézségeivel és amit szinpadon csinált, nem egyéb, mint igen tiszteletreméltó kísérlet. Mindenesetre „levegőt“ teremtett. Ez a különleges atmoszféra vonzotta a budapesti közönséget Nyirő darabjainál, amelyek értékben alatta állanak Tamási Áron darabjainak, mert nem egyszer patétikusak, könnyzacskóinkat sürgetik és ha egyes jeleneteikben monumentálisak is, azok előtt, akik a szinpadon drámát keresnek, az egész mű nem tud nagyvonalúvá lenni, még amikor sem, ha Németh Antal magánszorgalomból fenyőgyantát permeteztet a

levegőbe, hogy a székelytárgyú darab tájkellemeit még az orr érzékeny cimpáiba is belevigye. Az említettekén kívül az anyaországi szinpad kísérletezett még Székely Mózes Térkép című darabjával, de a hazafiasságnak túlélés kürtjelei sem tudták elfeledtetni a nézővel, hogy egy színműnek szerkezeti törvényei is vannak. Ám ne legyünk ilyen szigorúak! Értékálló színdarab ebben az időben egyetemes magyar viszonylatban is kevés akadt, ezeket is a meg-megújuló szezon homokfelhője nyomtalanul elsodorja az emlékezetből.

Minden erdélyi szinpadí szerző Pestre vágyik, de a huszas-harmincas évek között magán az erdélyi szinpadon is folyik komoly kísérlet a dráma felnevelésére. A kolozsvári színház a Helikonnal együttesen harmincezer lejes drámapályázatot tűzött ki, amelynek nyertese Tamási Áron Tündöklő Jeromos című sokat vitatott nagyfényű, de nagyárnyékú játéka lett. A helikoni bábáskodás és a megismételt színműpályázat a darabtermelést nem sokkal vitték előbbre és bár nagy mennyiségben halászott elő az erdélyi mélyből színműveket, *Tomcsa* Sándor figyelemreméltó Műtét-jénél, *Nagy* István Gorkij-hangulatú proletár-drámájánál többet nem produkált.

Sajtó a viharban.

A RÖN kikészítette a sajtót is. A nemzeti köztulajdonban álló kolozsvári vezetőlapok egyszerre elveszítették tájékozódóképességüket.

A harmincas években bekövetkező hanyatlást hiba volna egyesegyedül a gazdasági válság számlájára írni. Hozzáértés, mozgékonyosság, szervezőképesség olyan tényezők, amelyek ellenerői a bomlásnak. Végtére is a lap nem olyan, mint egy festmény, vagy tudományos könyv, amelyét a legkönnyebben nélkülöz a közönség. A lap: közszükségleti cikk. Ezért boldogult a *Brassói Lapok* is, amely éppen a hanyatlás éveiben, a sajtó zürzavara közepette erősödött meg és szerezte meg azt a vezetőszerpet, amelyet a központi erdélyi lapok elejtettek.

Majdnem mondhatni: minél rosszabbul ment a kolozsvári lapoknak, annál jobban ment a Brassói Lapoknak. Volt egy időpont, amikor e lapnak Kolozsváron több előfizetője volt, mint az itt megjelenő helyi lapok közül bármelyiknek. A Brassói Lapokból Bukarestben, Konstancában, Galacban, Ploestiben is több ezer példány ment el. Mindenütt, ahol a magyarok éltek, a Brassói Lapok fogyott. Úgy hogy még Bulgáriában is, ahol nagyobb magyar kolóniák voltak, jutott belőle néhány száz példány.

A Brassói Lapokat elsősorban a hangja vitte. Ez az egyidőben még irredentának minősített ujság a szabadelvűség hangját ütötte meg. Mert írni nyíltsággal olyan eseményekről

és olyan megvilágításban, amelyre képtelen volt a hivatalosságban megkötött kolozsvári sajtó. Volt szíve áldozni is. Minden erdélyi városban volt szerkesztője. Irodalmi mellékletet adott, amely talán sohasem vetekedett Kuncz Aladár irodalmi mellékleteivel, de viszont teret nyújtott a Helikonon kívülrekedt fiatal új íróknak is és felkarolt minden olyan ellenzéki mozgalmat, amely belső megújódást hirdetett. Egy időben minden hónapban olvasóinak pár fillér kézbesítési díj ellenében ingyen regénykedvezményt biztosított. E regényeket fiatal erdélyi írókkal iratta. A regényfüzetek husz-harmincezer példányszámban fogytak, úgy hogy az élelmes kiadó még szépen keresett is az „ingyen“-könyveken.

A Brassói Lapoknak másik előnye: a hely.

A Székelyföld Brassóból könnyebben megközelíthető, mint Kolozsvárról. Pár óra alatt a körvasut, az autobuszok a székely megyékbe éppen úgy elvitték a lapot, mint ahogyan kora reggel ott volt Temesváron, Kolozsváron, vagy Galacban. Akármilyen hamar is „zárt“ a Brassói Lapok, még mindig versenyzett más városok reggeli lapjaival. Tudnunk kell azt is, hogy a kisebbségi lapok, amelyek reggel jelentek meg, éjszaka nem dolgoztak, este 8—9 órakor nagyjából már ki is volt nyomva a reggeli lap, nehogy elkésse a postát. Másik magyarázata a korszerűtlen hirszolgálatnak, hogy az újra életbeléptetett cenzura éjszaka nem cenzurázott. Legfeljebb egy-egy sorsdöntő fontosságú hírt lehetett még nagy utánjárások után a „mutált“ példányokba begyömöszölni.

A romániai közerkölcsiségre fölötte jellemző intézmény volt a cenzura. Nem volt egyetlen lap sem az országban, akár hetilap, akár más időszaki termék, amely ne fizette volna nyíltan meg a cenzort. Semmiesetre sem azért kellett megvesztegetni, hogy bizonyos híreket beengedjen a lapba — hiszen ha e hírek átmentek és kimerítik az üldözhetőség ismérveit, úgyis meggyült volna a bajunk, — hogy feleslegesen ne akadékoskodjék, ne tartsa vissza a levonatot, ne piszmojon bele vörös ceruzájával akkor is, amikor a rotációs már elindult. Csodálatosképpen a cenzorral mindig a Brassóinak volt a legkevesebb baja.

A Brassói Lapok számára újabb előnyt jelentett, hogy Brassó volt a politikailag legkevésbé veszélyeztetett erdélyi magyar város.

Kolozsváron, Temesváron és Nagyváradon ott voltak a román főiskolások, akiknek mindegyike egy-egy cenzor volt és első dolga volt reggel, hogy „megjegyezzen“ magának egy kisebbségi cikket. A revízió és az antirevizió keresztüztüében fokozottabb sanyargatásban részesültek a határszéli városok, Nagyvárad, Szatmár, Arad. De Brassó mélyen benn ült az országban, kőhajításnyira a regáltól és olyan közleményeket adhatott le akkor, amikor a kolozsvári lapok és más városok ma-

gyar lapjai még a bukaresti román sajtóban megjelent híreket sem vehették át, ami több volt, mint hirszolgáltatás: kommentár volt, állásfoglalás. Brassó például ki tudta verekedni, hogy amíg Kolozsváron és a határszélen minden helységnevet csak románul lehetett írni, ő a magyar helységneveket használta és ezáltal a felületesebb ítélkező olvasóban azt a tévhitet ébresztette, hogy a Brassói Lapok merészebb magyar ujság, mint az Ellenzék, vagy a Keleti Ujság.*

A Brassói Lapoknak mindig volt pénze.

Lapterjesztőket tartott, akik a jutalékon kívül havi fizetésben részesültek. Káhána Hermann, a lap gazdája, a terjesztőket kerületbe osztotta be, minden kerületben külön kiadóhivatal volt, egy főbizományossal az élén. Ugy szervezte meg a terjesztést, hogy valóságos közigazgatás volt, központra járó rugókkal, óriási fegyelemmel, bürokratikus gépezettel. A főnök pretoriánusai, a Káhána-család férfitagjai, állandó úton voltak és ellenőrizték a vármegyei megbizottak tevékenységét. Lenn, Brassóban, a főhadiszálláson óriási térképpel dolgoztak, minden ujonnan bevett községet kis zászlókkal jelöltek meg. (A régi Keleti Ujság szervezési munkája ehhez képest kismiska volt. Nem is volt szüksége ilyen éjjel és nappal dolgozó szivattyukra, mert a konjunktúra éveiben a nagytőke reprezentánsainak csak át kellett telefonálni egy kis pénzért. De most kétségtelenül dekonjunktúra volt, az ipar és kereskedelem elszegényedett, ezenfelül politikai nyomás, amelynek nehezen lehetett ellenállni.) Káhána helyt állott lapjaiért, az anyalap mellett megcsinálta az ötvenezer példányszámban fogyó *Népujságot* is és azon törte a fejét, hogy Bukarestben hatalmas méretű képesujságot szerkesztet.

Ezzel szemben a kolozsvári sajtó? Félelmetes évek voltak, amikor a Keleti Ujságot Torday József igazgatta, akinek idejében a munkatársak hónapszámra nem kaptak fizetést, a szerkesztőség tagjainak egy részét elbocsájtották állásából, még Nyirő Józsefet is kiemelték a szerkesztőségből, leküldték Udvarhelyre tudósítónak, ahol még kevésbé kapott pénzt, mint azok a munkatársak, akik naponta bombardirozták a kiadóhivatalt. A tarthatatlan helyzeten a Lapkiadó később úgy segített, hogy Torday József helyébe az agilisabb és jelentékenyen

* Külön fejezet ez is. A cenzura a magyar helynevek írását még a szépirodalmi termékekben és a történeti regényekben és novellákban sem engedélyezte. „És mi lett abból, hogy a cenzura eltiltotta a magyar helynevek írását? Az írók a legbénitobb, legkínosabb feladatok elé állította. Sok groteszk példát lehetne fölhozni, de mutassunk csak egyet: Egy Szent Istvánról szóló regényben így kellett volna írni: „István Uioarára lovagolt“ (Marosujvár helyett). Ilyenek miatt végtelen közelharc folyt kiadó és cenzor között. Néha, féként történeti regényben, az ilyen elkerülhetetlen helynév talált kincs, „érclelet“ volt a számára, pénzt lehetett belőle verni!“ (Kovács László: Az irodalom útján.)

munkabíróbb Somody Andrászt hozta, aki csak úgy vállalta a nagy tisztogatást, hogy előbb kifizettette a vállalat óriási adóit, amelyek miatt sokszor nem volt villany-, gáz- és telefonszolgáltatás.

Hasonló nyomorállapotok voltak egy időben az Ellenzéknél is. Itt is a munkatársak váltóra vették fel a fizetésüket, amelyeket később a vállalat prolongált, annak a veszedelemnek elhárítása nélkül, hogy a bankadósságért mégis csak a munkatárs holmijait fogják elérverezni. Valahogyan az Ellenzéknél is javultak az állapotok, de csak olyképpen, hogy a munkatársak és a kiadóhivatali személyzet naponta járultak a pénztárhoz 10, 20 és 100 leiekért. Krenner Miklós, ki büszkesége volt a szerkesztőségnek és akit 1930-ban Bánffy Miklós huszezer leies fizetéssel hódított el Aradról, a gazdasági válság óta minden délben ott állingált egy és két óra között a többi munkatársakkal együtt a kiadóhivatalban, *huszonnyolc* részletben vette fel havi obulusait, mert vasárnap és ünnepnap nem volt kiadóhivatali pénztár. Ne firtassuk, hogy így kellett-e ennek lenni vagy sem? A mi egyéni véleményünk, amelyre a legdöntőbb bizonyíték a Brassói Lapok, hogy nem kellett így lenni. A kisebbségi élet háztartásában számos nehézséget el lehetett volna kerülni. Így a sajtó terén is.

A sajtó anyagi leromlásához az úgynevezett „krajcáros-sajtó“ járult hozzá a legnagyobb mértékben. Itt mutatkozott meg, hogy mennyire képtelenek a lapkiadók komoly és öntudatos sajtópolitikára, mennyire nem ismerik fel saját érdekeiket és mennyire nem tartják szükségesnek, hogy munkatársaikkal e kérdésben együtt dolgozzanak és felhasználják akcióikhoz a még mindig tekintélyes ujságírószervezetet.

A kisebbségi korszakban — egész 1939-ig bezárólag — nem volt nehéz megindítani egy ujságot. A kormány a lapkiadást nem kötötte engedélyhez. Óvadék ismeretlen fogalom volt. Ha egy állás nélküli nyomdász összeállott egy állás nélküli ujságíróval, vagy egy levitézlett politikai nagysággal, kész volt a lapja. *1935-ben közel negyven magyar napilap vegetált Erdélyben.* A lapok egyrésze most lement a példányonként való eladás áránál egy leire, akadt kiadó, aki ötven baniért vesztegette árúját. A dumping-sajtó természetesen nem törődött a színvonallal. Hírszolgáltatásnál felhasználta az ingyen rádióhíreket, vagy kikölcsönözte a Rador (román távirati iroda) könyomatos híreit egy másik laptól, amely előfizetett ugyan e hírforrásra, de adós is maradt az előfizetéssel. Hol van már a kollektív szerződés, amely előírta, hogy egy-egy lapnál hány munkatárs legyen és hány gyakornok? Ki törődött a létminimummal? A lapcsinálásnál a személyzeti probléma jött utoljára. Előbb a papír és a festék, mert azt nem adják ingyen; azután a szedőszemélyzet, amely nem ül a géphez, ha nem fizetnek; azután a munkás-

pénztár, villany, gáz, adó; örüljön az ujságíró, ha a hét végén a csurran-cseppen neki is valami a maradékból. Hát lehetett így színvonalat megőrizni? A krajcáros-lapoknak azonban igazuk volt: nincs is értelme túlságosan megerőltetni magukat. Hiszen lényegében az ötletes lapoknál is pontosan ez a helyzet, a színvonal ott is alig jobb, ami fontos anyag benne van egy ötletes lapban, azt meg lehet találni az egyleies lapokban is. Miért vásároljon tehát a közönség ötletes lapokat?

Itt mutatkozott meg legvésebben a dumpingsajtó romboló hatása. Végre az ötletes lapok kiadói elhatározták, hogy tesznek valamit. A krajcároslapokat úgy vélték kifüstölni, hogy mindegyik megcsinálta a maga ellen-krajcároslapját. A Keleti Ujság a Magyar Ujságot, az Ellenzék az Estilapot, az Erdélyi Lapok a Magyar Néplapot. De az új krajcároslapok inkább csak saját főlapjaiknak ártottak, mert a közönség rájött arra, hogy a krajcároslapok legtöbbje csak rövidített, de ugyanazon szedése a főlapnak.

A dumpingsajtót nem lehet kivétel nélkül egy kaptafára venni. A *Jó Estét* című napilap például, amelyet a nyomdásztulajdonos maga szedett ki és így megtakarította a szedésköltséget, a maga nyolc oldalán éppen elég ellenértéket adott és bár alacsony díjazás mellett, mégis professzionista ujságírókat alkalmazott. E lapot egyébként az erdélyi szellemi élet örök vállalkozója, S. Nagy László indította meg, aki a nagy dumping-lázban pár ezer lei alaptőkével két napilapot is szárnyra bocsájtott, a Jó Reggelt és a Jó Estét. A Jó Reggelt bukni hagyták, de a Jó Estét átvészelte a viharos időket. A szegény nyomdász, aki átvette a lapot, pár év alatt milliókat érő nyomdavállalattal rendelkezett, megszedte magát. A nagy lapkapitányok lenézték, még a kiadói értekezletre is csak immel-ámmal hívták el, de a végén ő mutatta meg, hogy lehet csinálni lapot szubvenció és támogatás nélkül is.

Bár később a gazdasági helyzet megrendezetséggel javultak az állapotok a sajtóban is, a harmincas év derekán történt nagy megrázkódtatást lapjaink sohasem tudták kiheverni. Ujabb és újabb leleményességhez fordultak. Egyik temesvári napilap például egy Aradon megjelenő, egészen más szellemi irányú napilap „kopf”-ját eldobta, helyébe a saját nevét tette; a szedés nagyjából ugyanaz. Egy másik aradi lapvezér ugyanazt a hangzatos néplapot különböző városokban három és négy - elnevezéssel is kiadta, Nagyváradon két csaknem ugyanazon szövegű napilap jelent meg két különböző elnevezéssel. Mind elbúsító tünetei annak a sajtópolitikának, amelynek inkább csökkenteni, mint növelni kellett volna a magyar lapoknak a számát.

A cenzor mindenesetre örült, mert így sokkal többet vágott zsebre a kiadóktól.

Valami a politikai közírásról.

SZÜKSÉGESNEK TARTOTTAM a kisebbségi ujságírás történetével kapcsolatosan e fájdalmas mozzanatokat is megemlíteni, mert engem nemcsak a gyöngy érdekel, de a kagyló verejtéke is, amely létrehozta. Szellemi erő kifejtéseinkről írván, a történelmi korszakhoz nemcsak a megnyert csaták tartoznak hozzá, de az elveszített csaták is. Egy háborúnak, egy szabadságharcnak kritikai felmérésénél nemcsak az a szellem veendő figyelembe, amely betölti a harcosok lelkületét, de azok a fizikai lehetőségek is, amelyek segítségével ez a szellem meg akarja valósítani önmagát. Az erdélyi ujságírás abban a korszakban, amikor az irodalom anyagi sikere tekintetében neki lendült, a küszködés mélypontjára jutott. Ez azonban nem jelenti, hogy e szellemi területen küzdő ujságírói társadalomban meglankadt volna az idealizmus és ne töltötte volna be azt a nagy társadalmi hivatást, amelyre rabságunk átvészelésének parancsa szólította.

A napisajtóban általában a pontos hírszolgálaté, a riporté a szó, de a kisebbségi sajtóban a vezetőszólamot a közírás veszi át. A híreket bemondja a rádió, a hírek mindenütt ott vannak. A kisebbségi sajtónak alig akadtak „hírei“, amelyeket többségi lapokban ne lehetett volna megtalálni. A közönség ezért inkább a kommentárt várta, az eseményeknek megvilágítását. Elsősorban: mert e körül sok mindent el lehetett bujtatni, — a jó vezércikkben a teve mindig keresztülmegy a tű fövén, — de főképpen azért jelentős a kommentár, mert: *állásfoglalás*, kifejezése a mindenkori közösségi érzületnek és magatartásnak.

Nem mondom, a kisebbségi ujságírásban egy-egy jól megírt tudósítás „vitte“ a lapot, de a vezetés hitelképességét mégis a publicisztika biztosította. Egyébként is az ujságírásnak ez a műfaja jár legközelebb a szellemi erő kifejtéséhez, amely tárgya e könyvnek:

A politikai irodalomnak kisebbségi életünkben kezdettől kezdve jeles képviselői voltak. A belső politikai erők csoportosításának Sturm és Drang korszakában Paál Árpád, Szentimrei Jenő,* Szász Endre, Krenner Miklós, Zima Tibor, Zágoni Ist-

* **Szentimrei** Jenő tevékenységéről e mű folyamán töredékesen sokszor esik szó. Hogy összefoglaló képet nyújtsak, Szentimrei Jenő értelmiségünk ama valóban nem túlnyomó részéhez tartozik, amely következetesen mélységes idealizmustól áthatva, nézeteiben soha meg nem ingatva, jutalmat sehonnan sem várva, dolgozott az erdélyi magyarságért. Író, költő, lapszerkesztő, népszervező, politikus egyaránt. Versköeteteinek egy része még a háború alatt jelent meg. Két reprezentatív versköetete a kisebbségi korszakban. Irt elbeszéléseket, satirikus karcolatokat, tanulmányokat, kiásta a mult értékeit és megfelelő helyre illesztette azokat. Egyik feltűnésteltő könyvét Kölcsey Ferencről írta. Most

ván vezércikkeire figyeltünk fel. Nagy gazdagodást jelentettek *Balogh* Arthur, *Jakabffy Elemér* cikkei, amelyek azonban szerzőik „akadémikus“ hajlamánál fogva közelebb állottak a folyóirat-irodalomhoz, mint a barthamiklósi értelemben vett publicisztikához. A külpolitikának egyik legalaposabb ismerője az európai választékosságú *Lakatos Imre* volt, a fiatalabbak közül *Arató András*, az idősebb generációból *Körösi Sándor*, *Halász Sándor*. A szépirodalom területéről átlépve, nem egyszer *Tamási Áron*nak voltak gyűjtő megnyilatkozásai a *Brassói Lapok*ban. *Kacsó Sándor* cikkeiben inkább a bátorság hatott, az eszmék tisztasága, mint a kifejezésbeli választékosság. *Krenner Miklós* közírói tevékenysége több neves publicisztikánál, ő a kisebbségi korszaknak nemzetnevelője, nagy tanára volt.

Abban a műfajban, amely összefoglalja a jó ujságíró és a jó közíró minden erényét, kétségtelenül *Hegedűs Nándor* vezetett. Az ő pennája szerencsésen egyesítette a stilus hajlékonyságát a tények pontos tudásával, a megírás friss lendületét a leírt szó akusztikájának félelmetesen biztos ismeretével, a megfogalmazás lázas hangulatát — mert minden jó publicisztikai termék: rögtönzés, villanyos kisülés szikrája — azzal az értelmi fölénnyel, amely már munkaközben kihüti a személyi hevet és az anyagot a tárgyilagosság távlatába emeli.

Hegedűs Nándor közéleti emelkedésének csúcspontja a kisebbségi korszaknak fentebb említett korszakára esik, amikor egyébként zszurnalisztikánk vivőereje megtört, irányítói szerepe

három-kötetes történelmi regényen dolgozik. Ujságcikkeinek száma több ezerre rug. Felelős szerkesztője volt az *Ellenzéknek* és a felszabadulásig a *Brassói Lapok* munkatársa. Létesített számos irodalmi vállalkozást, szépirodalmi lapokat adott ki. Kisebbségi elindulása színházalapítással kezdődött és kisebbségi korszaka azzal zárult, hogy megszervezte a kalotaszegi népies színtársulatot, amellyel beutazta az egész országot. Huszonkét év alatt nem volt egyetlen komolyabb kulturális, vagy politikai megmozdulás, amelyben nem vállalt volna derekas és igen sokszor hálátlan szerepet. Született motorikus elme és le nem nyugózható akaraterő. Minden csalódás csak acélozza a munkakészségét. Egyik munkaterületen beállott fáradtságát új munkaterületek vállalásával piheni ki. Intellektusa rendkívül fogékony. Éppen úgy megérezte a legmodernebb európai szellemi mozgalmakban a haladás csiréit, mint ahogyan minden világműveltségi pallérozottsága ellenére is, elsőnek ismerte fel az erdélyi történelmi multban és a népi lélekben rejlő vitalitást. **Sokoldalú tevékenységének eredője azonban mindig az erdélyi közlélek megmunkálásához vezet vissza.** Talán hibája volt, hogy minden képességét nem egyetlen irányban mélyítette el, de az erdélyi kisebbségi sorsvállalásnak nagy tragikuma, hogy az alkotó szellemnek végzettszerűen szét kell apróznia magát. *Szentimrei Jenő* bátor közéleti kiállásai, naturájának ellenzéki volta és vele született tehetetlensége, hogy csak a mások ügyes-bajos dolgainak intézéséhez ért, de saját maga dolgának előbbrevitelében szemérmes és hiányában van minden ékesszólásnak, eredményezik, hogy az ötvenéves író kikapcsolódva a ma mozgalmaiból, *Sztánán* húzódik meg. Ott folytatja, ahol *Kós Károly* ezelőtt húsz esztendővel abbahagyta. Erdélyi hősiességének küzdelmeinek végétértével a maga hősiességét éli.

megingott, amikor Krenner Miklósnak is látnia kellett, hogy végzetes könyelműség volt otthagyni Aradot a kolozsvári Ellenzék nyújtotta közírói játékterért, egyszóval, amikor a sajtó legjobbhízeműei felismerték: illúzió volt abban a hitben ringatni magunkat, hogy a lap, amelybe írunk, az övék. De Hegedűs Nándornak *saját* lapja volt. Korlátokat csak önmaga állíthatott maga elé. Roppant munkásságának zavartalan tere volt, amelyet csak kiszélesített, hogy képviselő is volt több cikluson keresztül a román parlamentben, itt is úgyszólván versenytárs nélkül, mint a sajtóban.

A magyar parlamenti csoport a legtöbb esetben őt küldte ki élharcosnak. Hegedűs lelki alkata, gondolkodás módja, politikai multja — Tisza István politikájának árnyékában bontakozott ki közéleti és újságírói pályája — megfelelt annak a konzervatív és a kisebbségi korszakban mégis szabadelvű színeződésű ellenzékieskedésnek, amelyet a Magyar Párt testesített meg. A pártszervezkedésnek egyes hibáit ő is ismerte, de mert ezeken nem változtathatott és nagyon is jól tudta, hogy a reformcsoport kísérleteinek összeomlása után egyetlen garnitúra sincs, amely kisebbségi önvédelmet különül csinálná, hűségesen vállalta, mire küldetett: az erdélyi magyarság nagy sérelmeit megvívni a Metropolita dombján álló törvényhozási házban. Fulmináns sikerei voltak. A román politikusok, Goga és Tatarescu álmélkodva néztek erre a keszeg, szenvtelen arcú férfiúra, aki a született románnál jobban beszélt románul, visszavágott, rögtönzött, szarkasztikus röppentyüket eregetett jobbra-balra, mind olyan tulajdonok ezek, amelyek a hasonló beszédmódorú latin politikusoknak felettébb tetszettek. Hogyan tanult meg Hegedűs románul? Hát könyvből! Naponta bevágta a szótár egyik-másik oldalát és elképesztette a váradai románokat az egyes szavak jelentőségeinek ismeretével, amelyről ezek mit sem hallottak harangozni. Egyáltalában: Hegedűs mindent meg akart és mindent meg tudott tanulni. Én, aki őt ide s tova harminc éve ismerem és már a békeévekben csak egy íróasztal választott el bennünket a szerkesztőségben, mindig csodálattal néztem azt a deákos vehemenciát, amellyel a világ ismereteinek meghódítására vetette magát. Természetes, hogy megtanult angolul, franciául és németül, átböngészte a kisebbségi szakirodalmat, visszamenőleg kikereste és kijegyezte a hajdani román nemzetiségű politikusok parlamenti és más közéleti megnyilatkozásait, adott esetben az ő saját szavaikkal terítette le érveiket. Megtanulta a törvénykönyvet is és amikor egy-egy javaslatához hozzászólott, a jogász dialektusával szedte szét, pedig tanárnak indult, filozófternek.

Nem akarok életrajzot írni sem róla, sem senkiről, de részletesebben foglalkozom vele e helyen, mert benne látom a kisebbségi újságíró egyik legszebb kiteljesülését. Így kellett

volna a legtöbb ujságírónak a kisebbségi élet eseményeihez közelíteni és akadtak néhányan, akik így is cselekedtek. De ami Hegedűst följük emeli, óriási munkabírása. Nem elégedett meg azzal, hogy úgyszólván minden nap Megjegyzések című rovatában el nem erőtlenedő közlési modorban igen okos dolgokat mondott, — a Nagyváradot jórészt ezekért a cikkekért olvasták az egész országban, — de szorgalmas munkatársa volt Jakabffy Elemér Magyar Kisebbség című nemzetvédelmi folyóiratának és sűrűn vezércikkezett névtelenül a Pesti Naplóban — nem kis veszélyek mellett — a román politika örvényléseiről. És amikor úgy alakult, — az ő számára is, meg a Magyar Párt vezérkara számára is, — hogy belpolitikailag el kellett némulnia, egyszerre felcsapott külpolitikusként, naponta átböngészett husz-harminc külföldi lapot és folyóiratot, alaposan megtanulta ezt a leckét is. Soha ernyedetlenebb tanuló és soha ismereteit mohóbban közölni vágyó tanítómester nem volt nála.

Ujságírói önvédelem.

A SAJTÓÉLET ZILÁLTSÁGA eredményezte, hogy a kisebbségi ujságírószervezet, mely a közjogi változás elején oly komoly gépezetet tudott kiépíteni, most egyszerre zsákutcába került. A napilapok nem tartották be a kollektív szerződéseket, az ujságírók mellék- és főjövendelmét a kártyaklubbok jövedelmei alkották, a munkanélküliek száma egyre több volt. Igen tehetséges írók örökre elhagyták a pályát. Elmentek ügynökölni, kereskedőknek csaptak fel, vagy társas kirándulások rendezésére adták magukat. De a régi gárda tagjai makacsul hitték, hogy ha a kiadók szervezete erőtlen is és képtelen megbirkózni a feltornyosuló nehézségekkel, egy megerősített ujságírószervezet egészségesebb mederbe kényszerítheti az ujságírást.

Rengeteg probléma Várt megoldásra. Legelsősorban mindazokat az elemeket ki kellett zárni a szervezetből, amelyek csak a színvonalat rontották, ingatag jellemükkel eltántorodtak a nemzeti ügy szolgálatától és nagyban vétettek a kisebbségi erkölcs ellen. Romániában még mindig nem állították fel a sajtókamarát, sőt Bukarestben favorizálták azokat az ujságírókat, akiket a magyar közszellem számkivetett. Hogy csak egy példát említsek, amikor Titulescu a román parlamentben a leghevesebben támadta Bethlen György pártelnököt, egy Ferenczy György nevű félelmetes álhirlapíró üdvözlő-sürgönyt küldött Titulescunak, aki ugyancsak sürgönyileg üdvözölte Ferenczy Györgyöt. Elborzadva láttuk, hogy másfél évtizede élünk már együtt magyar kisebbség és román többség és a fővárosban még mindig nem tudják, hogy kit hova tegyenek, még mindig olyan naivak, vagy gonoszok, hogy „tényezőknak“ számítanak olyanokat, akikre minden magyar csak undorral tudott rágon-

dolni. A román politika antirevizziós korszakában nyüzsögtek ezek a felkínálkozó sajtóbérencek, akiknek módjuk volt minden becsületes sajtómunkát elgáncsolni. Amikor nem kis nehézségek árán sikerült e kétes elemeket kibokszolni, — még az ujságíró-klubok tájékaról is, — ezek többek között azzal bosszulták meg magukat, hogy fekete listára tétettek bennünket és elvették ujságíró-szabadjegyeinket is. Pedig volt már nekünk elég bajunk komisz áskálódásuk nélkül is. Colfescu, a hirhedt sajtóügyész hétről-hétre rögtönözte az ujságírói perbefogásokat. Krenner Miklóst egy olyan cikkért, amelyben az autonómia iránti kívánság gondolattöredékeit vélték felismerni, fogházbüntetéssel sujtották és eltiltották az ujságírástól. Nos, a kisebbségi ujságíróknak nemcsak a nyomor jutott ki osztályrészüln, de tetézte a bajt az a veszedelem is, hogy a román hatóságok eddig még nem tapasztalt példátlan gyűlölködése vette körül őket. A kisebbségi ujságíró-társadalom, hogy valamiképp megmentse magát, nem fordulhatott sem a kiadóhoz, akikkel anyagi és eszmei vonatkozásokban minduntalan hadban állott, sem a leszegényedett magyar társadalomhoz. Csak saját magában bizhatott. Gondoskodnia kellett, hogy a kar részére jóléti intézmények álljanak rendelkezésre, amelyek segítségével átvészeldhetjük az egyre nehezedő éveket.

Az 1932. évi Temesváron megtartott ujságíró-kongresszus e munka elvégzésére új tisztikart választott, amelynek elnöke *Sárkány* Gábor, a *Temesvarer Zeitung* egyik szerkesztője, ügyvezető elnöke pedig e sorok írója. E tisztünket váltakozó kedélyhullámzások között egészen a felszabadításig, közel nyolc éven keresztül tartottuk meg.

Ha átléphetem azt a határt, amelyre az illő szerénység kötelez, úgy legyen szabad megjegyezni, hogy egész kisebbségi pályafutásom alatt ezt a megbízatást tartottam a magam számára a legfontosabbnak. Valamilyen részem volt az irodalmi életünk megteremtésében is, nemcsak helikoni vonatkozásban, de az irodalmi társaságok körül is — így szép emlékeim közé tartozik, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából emlékbeszédeket tarthattam Petőfi Sándorról a fehéregyházi sikon, Kazinczyról Érsemlyénben, Petne Ferencről Szilágyosomlyón, — tevékenykedtem a politikában is, évekig tagja voltam a kolozsvári Magyar Párt intézőbizottságának, — de ahol elgondolásaimat akadályok nélkül kifejthettem és megvalósíthattam, ez az ujságírószervezet volt.

Az ujságírás arcvonalán mindig keményen kellett küzdeni létérdekeinkért, — befelé úgy, mint kifelé, — de soha még úgy meg nem nehezedett az idők járása fölöttünk, mint amikor az erejét vesztett és tekintélyben megfogyatkozó szervezet újraélesztésére került sor.

A cél most mindenekelőtt az volt, hogy állandó munkakö-

zösség létesüljön azok között az ujságírók között, akiknek még élénken él emlékezetében a szép kezdet. Ez a dolognak a könnyebb része volt. A nehezebb, amiről már szólottam, elvégezni a nagytakarítást. Azokat az ujságírókat, akik a szennysajtót képviselték nemcsak kizártuk, hanem a kizárt ujságírók neveit minden napilappal leközlöttük. Erre azután az egész tisztikar ellen megindult a rágalomhadjárat, egyikünk-től-másikunktól, mint megbízhatatlanoktól, az útlevelet is elkobozták. Lenyeltük, mint keserű labdacsoportot. Amikor a tisztogatás megvolt, megpróbáltuk a kollektív szerződésből megmenteni mindazt, ami megmenthető. E kísérlet miatt a kiadókkal mentünk valóságos közelharcra. Régebben a kiadók is tagjai voltak az ujságírószervezetnek, most azonban éles kenyérharc következett be. A kiadók nem foglalhattak helyet a szervezetben és azokat a kommunikációkat is, amelyeket az ujságíró jóléti intézmények érdekében helyeztünk el a napilapokban, megfizették velünk. Kolozsváron az ujságírók és a kiadók harca talán nem öltött veszélyes méretet, vidéken azonban igen, egyes vidéki kiadók szolidaritásba kényszerítették szerkesztőségi alkalmazottaikat a szervezettel szemben, a csoportokban testvérháborúság tört ki, hónapok munkájába került, amíg a belső békét megteremtettük.

Szerencsére a szervezet Sárkány Gábor szerkesztőben regegyes lelkesedésű férfit talált. Sárkány élete főhivatásának tekintette, hogy „atyja“ legyen a szervezetnek. Fanatikus organizációs düh vett erőt rajta, hogy ott legyen mindenütt, reprezentáljon és tárgyaljon és ha például Nagybányára meghívót kapott, hogy mint a szervezet elnöke, egy ottani kerti ünnepen figuráljon, nem sajnálta a pénzt és az időt, hogy a távoli Temesvárról néhány órára odautazzon. Miután a szervezetnek reprezentációs célokra nem volt semmi pénze, ő maga százakat költött a sajátjából, mert vagyonos volt. Nyilvánvalóan neki köszönhetjük a romániai német ujságírói karral a bensőségesebb kapcsolat megteremtését is, amely ebben az időben unikum volt. A romániai német sajtó a nemzeti szociálizmus hatása alatt egyre távolodott a régi világ liberális eszményeitől és ennek természetesen saját lapjaiban is hangot adott. Ennek ellenére azok a szász és sváb ujságírók, akik sorainkba léptek, egy más nemzetiségű kisebbségi ujságíróban sem láttak egyebet, mint a jó kollégát. Én csak igen nagy szeretettel tudok visszaemlékezni a szebeni és brassói német kollégákra, akikben szív volt, őszinteség és keblükre ölelték azokat, akik a közös ügyért dolgoztak. Számomra és mások számára is egy-egy csoportulás e német városokban az Élménnyel jelentett találkozást, gazdagodást, felemelkedést, az erdélyi hagyomány misztikus megújulását és kárpótolt sok mindenért.

Fölösleges kitálatni, hogy a szervezetnek bekövetkezett

megújulása tekintetében mennyi volt Sárkánynak és mennyi nekem vagy Demeter Béla főtitkárnak a személyes érdeme. A szerepet megosztottuk. Egyikünk ötletét továbbszőtte a másik. Voltak kérdések, amelyeket közösen oldottunk meg, voltak amelyeket külön-külön. Kétségtelen, hogy Sárkány Gábor és Demeter Béla nevéhez fűződik mindaz, ami Bukarestben elérhető volt, így az ujságírók nyugdíjának elintézése és hogy a szolidaritás egész vonalon megteremtődött. Sárkány nemcsak az erdélyi magyar, zsidó és szász ujságírókat fogta be egy intézménybe, *hanem bevonta az ország összes kisebbségi ujságíróit, a regáti ukránokat és bolgárokat.* Az ő ízlésének és jóhiszeműségének megfelelt, hogy együttműködést keressen az erdélyi és az okiráltságbeli román kollégákkal is, mindenütt nyomozott jóakarató protektorok után, személyes barátai voltak a minisztériumokban, ahol egyik-másik esetben enyhítették azt a bizalmatlanságot, amelyet a kormányzat vezető szervei a magyar ujságíró társadalommal szemben tanúsítottak. De néhányan bizonyos dezilluzionáltsággal néztünk minden ilyen kísérletet, mert már nagyon is tisztában voltunk a szelek járásával. Csak Sárkányban volt meg a hajlandóság, hogy a régi módszerrel éljen: simulékonnyá tenni a szervezetet Bukarestben. Ha Sárkány finom diplomáciával csinálta volna az „ahogy lehet“ politikáját, egyetértettünk volna vele, de ő akaratlanul is a politika vizeire vitte a szervezetet, amikor párunk tiltakozása ellenére üdvözlő táviratokat küldözgetett a kormány tagjainak, dísztaggá választotta Titoianu sajtóminisztert, minek előtte már Titulescu dísztagságát is kieroszakolta és nem mutatkozott elég erélyesnek, amikor egyes Hitzkopf-ok a Magyar Pártot is támadták. Nekem az volt a felfogásom, hogy a politikát minden vonatkozásban lehetőleg távol kell tartani magunktól. Mi professzionista egyesület vagyunk. Sok tekintetben hibáztattam Sárkány Gábornak azt a mulatságos, de ugyanakkor haszontalan igyekezetét is, hogy a szervezetben az új világáramlatnak megfelelően bevezesse a Führer-principet, de mert nagy feladatok megoldására vállalkoztunk és szerződünk, ezért egymást támogatnunk kellett.

A szervezetnek két jelentős teljesítménye volt, amelyet érdemes megörökíteni.

Gondolom, 1932-ben tartotta a Nemzetközi Ujságíró Egyesület Budapesten a kongresszusát. Jómagam, aki azt vallottam, hogy kisebbségi életmegnyilatkozásainkról minél többet kell hallatnunk a nemzetközi világban, azonnal felhívtam Boros Lászlót, a magyarországi ujságírószervezet főtitkárát és kértem, hogy ragadja meg a számunkra kedvező időpontot és tegye lehetővé, hogy a kongresszuson mi is résztvehessünk és ebbe az intézménybe, mint testület, mi is beléphessünk. De úgy látszik, Boros Lászlónak inkább szívügye volt a brazíliai, vagy a

paraguayi ujságírók vendéglátása a Gellértben, vagy a Szigeten, mint a mi dolgunk. Nem csinált semmit. Gorombán összeveszttem vele, de ugyanakkor megkértem Sárkányt, hogy most már ő vegye kezébe a dolgot és másirányú összeköttetések megszervezésével vigye keresztül, hogy bennünket is felvegyenek. Óriási harc folyt le e kérdés körül a nemzetközi sajtóberkekben. A románok ellenünk voltak és megoldozták maguknak azoknak a nemzeteknek ujságírószervezeteit, amelyek attól tartottak, hogy a mi felvételünk precedens lehet az ő kisebbségi ujságíróik számára is. Mi erre más államok velünk és a magyar ügygel rokonszenvező ujságíróit vettük munkába és *végül is sikerült elérni, hogy az erdélyi kisebbségi ujságírói kar éppen úgy tagja lehetett a nemzetközi szervezetnek, mint a spanyol, vagy a lengyel.* A mi tagjainknak is kiadták a nemzetközi igazolványként szolgáló tagsági jegyeket, sőt Párisban, Bécsben és Bernben delegátusaink fel is szólaltak és fegyelmezett magatartásukkal jóhírünket költötték. Talán később nemcsak magunk, de az egész erdélyi magyar kisebbség számára elmélyíthettük volna kapcsolatainkat, ám olyan idők keletkeztek, amikor a Pen-Klub, a nemzetközi békeliga, a genfi népkisebbségi együttes és a Párisban székelő sajtófederáció nem értek egy fityinget sem.

Másik teljesítményünk: *az ujságírók üdülő otthonának megteremtése volt Tusnádon.*

Évekig tartó kaláka-munka volt ez. A magam ötlete volt, hogy alkalmi sorsjáték útján szerezzük meg a szanatórium építéséhez szükséges kezdőtőkét. Akkoriban még nem volt Romániában állami osztálysorsjáték. Elvileg nem is volt akadály a magáncélú sorsjátékkakció engedélyezésének. Olajos Domokos kollégánk, aki minden időben késznek mutatkozott, hogy a kari érdekeket testestől-lelkestől elősegítse, addig lótot-futott Bukarestbe, amíg a Maniu-kormánytól kétmillió lei értékű sorsjátékengedélyt csikart ki. De amikor munkához láthattunk, az engedély névértéke már összezsugorodott, úgy, hogy meg kellett elégednünk egy 200—300.000 leinyi tiszta jövedelemmel. A csiki közbirtokosság ingyen telket adott. Jótékony célú előadásokat rendezgettünk, gyűjtést indítottunk be, az építkezéshez szükséges anyagot társadalmi úton szereztük meg és ez utóbbi tekintetében Major Béla aradi kollégánknak voltak kétségtelenül igen nagy érdemei. Végre fáradozásunk hozzájuttatott bennünket, hogy mi, ujságírók is, huszonkét éves multunk alatt is felmutathattunk valami *pozitív* értéket, amelyet nem lehet elherdálni, ami megmarad, még akkor is, amikor mi már rég behullunk a kisebbségi élet névtelenjeinek nagy temetőjébe.

A tusnádi szanatórium felépítésével kapcsolatosan volt még egy másik tervünk is. Arra, hogy a csatornázási és vízve-

zetéki munkát is korszerűen elvégezhesük és központi fűtést is bevezessünk, már nem futott a pénzünkből. A szervezet megbizta Krenner Miklóst, hogy hatalmas méretű gyűjtőmunkát szerkesszen meg Erdélyről, amelynek egyes cikkeit a kisebbségi élet szakemberei írják. Reméltük, hogy e kiadásnak anyagi jövedelme nagy segítségére lesz az üdülőháznak. A mű el is készült. Kiadását vállalta a Révai Testvérek könyvkiadó, de valamilyen soha nem tisztázott okból inkább kifizette nekünk a közel háromezer pengős honoráriumot, amelyet az üdülőház alapjához csatoltunk, de a könyvet nem jelentette meg.

Közben elérkeztünk a bécsi döntésig. A mű kiadása is időszerezését veszítette és az elmaradt hideg-meleg folyóvíz bevezetése most már nem a mi vállainkra nehezedik.

Mondanunk sem kell, hogy a szervezet mindazt, amit célul maga elé tűzött, a körülmények között csak töredékesen valósíthatta meg. Nagy lendülettel akartunk „helyállani“, külön irodát tartottunk fenn, hetenként könyvnyomatásban számoltunk be akcióink menetéről, tartottuk a nagy barátkozásokat Tusnádon, Szovátyán, Nagyváradon, Temesváron, évről-évre egy más városban, segélyeket szereztünk és segélyeket osztottunk ki, jótékonykodtunk, döntőbíráskodtunk, veszekedtünk, viaskodtunk egymással, de aminek a sajtóéletben magában kellett volna bekövetkeznie, a lapkiadóvállalatok megegyezőségét már nem érhettük el. A kiadói belső organizáció szerves menthetetlenségéhez hozzájárult a kisebbségi politikai élet teljes elsötétedése is. Most még inkább cenzorok és sajtóügyészek karmai között vergődünk. A propaganda-minisztérium szabta meg mondanivalóinkat. Vezetőlapokat hónapokra betiltottak. Sikerült őket verni magában az egyesületben is. Az utolsó évek már elviselhetetlenek voltak sajtó vonatkozásban is, éreztük, hogy ha nem jön közbe valamilyen fordulat, akkor be fog következni a nap, amikor egy tollvonással megsemmisítik az egész kisebbségi újságírást.